

ХЕРСОНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН,
УПРАВЛІННЯ І БІЗНЕСУ
КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ, ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни
НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

для здобувачів підготовки галузі знань	1 курсу зі скороченим терміном навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти С – Соціальні науки, журналістика, інформація та міжнародні відносини
спеціальності	С1 – Економіка та міжнародні економічні відносини (за спеціалізаціями)
спеціалізації	С1.01. – Економіка
освітньо-професійної програми	Економіка та аналітика економічних процесів
факультету	Міжнародних економічних відносин, управління і бізнесу

Конспект лекцій з дисципліни «Національна економіка» підготовки фахівців на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти спеціальності С1 – Економіка та міжнародні економічні відносини (за спеціалізаціями) спеціалізації С1.01 - Економіка

РОЗРОБНИКИ: Тарасюк А.В., доцент кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки, к.е.н., доцент.

Рецензент: Олійник Н. М., доцент кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки, к.т.н., доцент

Затверджено на засіданні кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки

Протокол № 1 від « 28 » 08 2025 року

Завідувач кафедри

Наталія ШАНДОВА

УЗГОДЖЕНО:

З НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИМ ВІДДІЛОМ

Реєстраційний номер № 85/030-03.09.2025

ВСТУП

Якісні зміни в економіці в сучасних умовах пред'являють особливі вимоги до рівня компетентності керівників різних рангів, професіоналів та фахівців взагалі. У зв'язку з цим особливого значення набуває підготовка майбутніх економістів, що глибоко розуміють теорію сучасної економіки та вміють ефективно використовувати отримані знання на практиці. Це обумовлює необхідність викладання економічних дисциплін з урахуванням нових підходів.

Метою викладання навчальної дисципліни «Національна економіка» є формування системи знань з теоретичної економіки, які відображають сукупні результати економічної діяльності країни та теоретичний інструментарій ринкового і державного регулювання національної економіки.

Вивчення навчальної дисципліни передбачає формування та розвиток у студентів компетентностей:

ІК. Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми в економічній сфері, які характеризуються комплексністю та невизначеністю умов, що передбачає застосування теорій та методів економічної науки.

1. СК1. Здатність виявляти знання та розуміння проблем предметної області, основ функціонування сучасної економіки на мікро-, мезо-, макро- та міжнародному рівнях.

2. СК4. Здатність пояснювати економічні та соціальні процеси і явища на основі теоретичних моделей, аналізувати і змістовно інтерпретувати отримані результати.

СК 10. Здатність використовувати сучасні джерела економічної, соціальної, управлінської, облікової інформації для складання службових документів та аналітичних звітів.

Очікувані результати навчання

Внаслідок вивчення навчальної дисципліни студент повинен бути здатним продемонструвати такі результати навчання:

1. ПРН 3 Знати та використовувати економічну термінологію, пояснювати базові концепції мікро- та макроекономіки .

2. ПРН 11. Вміти аналізувати процеси державного та ринкового регулювання соціально-економічних і трудових відносин.

3. ПРН 13. Ідентифікувати джерела та розуміти методологію визначення і методи отримання соціально-економічних даних, збирати та аналізувати необхідну інформацію, розраховувати економічні та соціальні показники.

4. ПРН 16. Вміти використовувати дані, надавати аргументацію, критично оцінювати логіку та формувати висновки з наукових та аналітичних текстів з економіки.

5. ПРН 21. Вміти абстрактно мислити, застосовувати аналіз та синтез для виявлення ключових характеристик економічних систем різного рівня, а також особливостей поведінки їх суб'єктів.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1. Ринкова система та інфляція

Тема 1. Національна економіка як наука

Національна економічна система як об'єкт дослідження. Основні суб'єкти національної економіки. Механізм регулювання національної економіки. Система знань про механізми функціонування національної економіки.

Тема 2. Система національних рахунків

Основи поняття національних рахунків. Валовий внутрішній продукт, як головний показник систем національних рахунків і способи його розрахунку. Поняття інфляції і дефляції. Суть і методи розрахунку чистого національного продукту, особистого і

національного доходу. Поняття номінальної і реальної вартості.

Тема 3. Ринок праці

Особливості формування, функціонування і регулювання ринку праці. Особливості формування попиту і пропозиції на ринку праці. Поняття і види безробіття. Закон Оукена. Державне регулювання і система соціального захисту населення.

Тема 4. Товарний ринок

Поняття сукупного попиту, визначення, сутність і відмінність від попиту на окремі товари. Фактори, які впливають на сукупний попит. Функція сукупного попиту і її графік. Поняття сукупної пропозиції. Характерні відрізки кривої сукупності пропозиції. Функція сукупної пропозиції, її графік та детермінанти.

Тема 5. Грошовий ринок

Поняття „гроші” та функції, які вони виконують. Попит і пропозиція на ринку грошей. Грошово-кредитне регулювання економіки. Основні напрямки монетарної політики.

Тема 6. Інфляційний механізм

Поняття і сутність інфляції. Інфляційна спіраль, інспірована сукупним попитом та інфляційна спіраль, інспірована сукупною пропозицією. Антиінфляційна політика держави. Соціальні наслідки інфляції. Державна антиінфляційна політика, її вплив на економічну динаміку.

Змістовий модуль 2. Приватна та змішана економіка

Тема 7. Споживання домогосподарств

Функція споживання, її графічне зображення, фактори, які визначають її положення на графіку. Кейнсіанська і класична трактовка теорії споживання і заощаджень. Поняття середньої і граничної здатності до споживання і заощаджень. Інвестиції і фактори інвестування.

Тема 8. Приватні інвестиції

Поняття інвестиційного попиту. Функції автономних інвестицій. Визначення оптимального розміру капіталу, що використовує фірма. Залежність між інвестиціями і ВВП. Заощадження та інвестиції. Рівновага на фінансових ринках.

Тема 9. Сукупні витрати і ВВП

Поняття видатків, фактори, які визначають їх. Вплив видатків на розміри валового внутрішнього продукту країни. Поняття акселератора. Поняття мультиплікатора державних витрат та інвестицій.

Тема 10. Держава в системі макроекономічного регулювання

Необхідність державного регулювання економіки. Співвідношення державного регулювання економіки з ринковим регулюванням. Механізм державного впливу на економіку, інструменти державного регулювання економіки. Сутність фіскальної політики. Дискреційна і не дискреційна фіскальна політика. Стимулююча і стримувальна фіскальна політика.

ТЕМА 1. НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА ЯК НАУКА

1.1. Національна економічна система як об'єкт дослідження.

1.2. Основні суб'єкти національної економіки.

1.3. Механізм регулювання національної економіки.

1.4. Система знань про механізми функціонування національної економіки.

1.1. Національна економічна система як об'єкт дослідження.

Протягом тривалого часу економісти, соціологи, політологи намагалися пояснити відчутну різницю в рівні соціально-економічного розвитку країн, які мали приблизно однакові стартові потенціали розвитку. Чому, маючи приблизно однаковий природноресурсний, демографічний потенціал, подібні кліматичні умови, у Південній і Північній Кореї, Домініканській Республіці й Гаїті, Австралії і Індонезії, південних штатах США і Мексиці, сформовано економіки з різною відмінністю соціально-економічних стандартів. Теоретичний базис, сформований у межах таких дисциплін, як *класична політекономія, економічна географія, макроекономіка*, є важливим для розуміння загальних законів і принципів соціально-економічного розвитку суспільства. Проте особливість прояву цих законів і принципів в умовах реально сформованих національних економік не є предметом дослідження цих дисциплін. Так, за допомогою моделі ринкового відтворення (рисунок 1.1) можна пояснити принципи формування доходів, витрат, визначити власників ресурсів, товарів і послуг, їхню місію на відповідних ринках, сутність державного регулювання національної економіки.

Рис. 1.1 Макроекономічна модель ринкового відтворення.

Макроекономічна модель ринкового відтворення вважає несуттєвими й тому не враховує:

- наявність неформальних економічних зв'язків (тіньова економіка);
- можливість державного регулювання не з метою нівелювання провалів ринку, а для досягнення особистої вигоди урядовців (корупція);

- наявність зовнішніх центрів ухвалення рішень тощо.

Оскільки наведені вище фактори мають сутнісний характер і впливають на формування, розвиток і функціонування реальних національних економік, тому їх не можна вважати несуттєвими. Звичай і традиції ведення національного господарства, рівень довіри до уряду, розвиненість тіньової економіки, толерування суспільством проявів хабарництва й корупції, інтенсивність зовнішніх впливів – усі ці фактори є причиною специфіки прояву об'єктивних законів соціально-економічного розвитку в межах конкретної національної економіки. Цей факт визначає необхідність формування *національної економіки* як наукової дисципліни.

1.2. Основні суб'єкти національної економіки.

На планеті Земля залежно від методики розрахунку налічується від 3 до 5 тис. етносів. І тільки 193 з них спромоглися розвинути до рівня політичної нації, вищим проявом якої є формування національної держави. Ми є свідками непростого процесу формування української політичної нації і маємо усвідомити, що лише приблизно 3 % етносів змогли пройти цей складний шлях.

Національна економіка виникає лише на стадії формування політичної нації. Тому у словосполученні *національна економіка* прикметник *національна* є похідним від іменника *нація*, а не *національність*.

«Перша модерна нація оголосила під час Французької революції новий принцип самоідентифікації не за релігією, не за територією, як було до того, не за підпорядкованістю монарху чи суверену, а за спільністю цінностей, яких тоді було названо три: Свобода, Рівність, Братерство (Liberté, Égalité, Fraternité). Це була політична нація, для якої етнічні, релігійні, станові, класові відмінності не мали значення за умови, що поділялися ці три цінності» [1.3]. Можна виокремити такі системотворчі ознаки нації (рисунок 1.2).

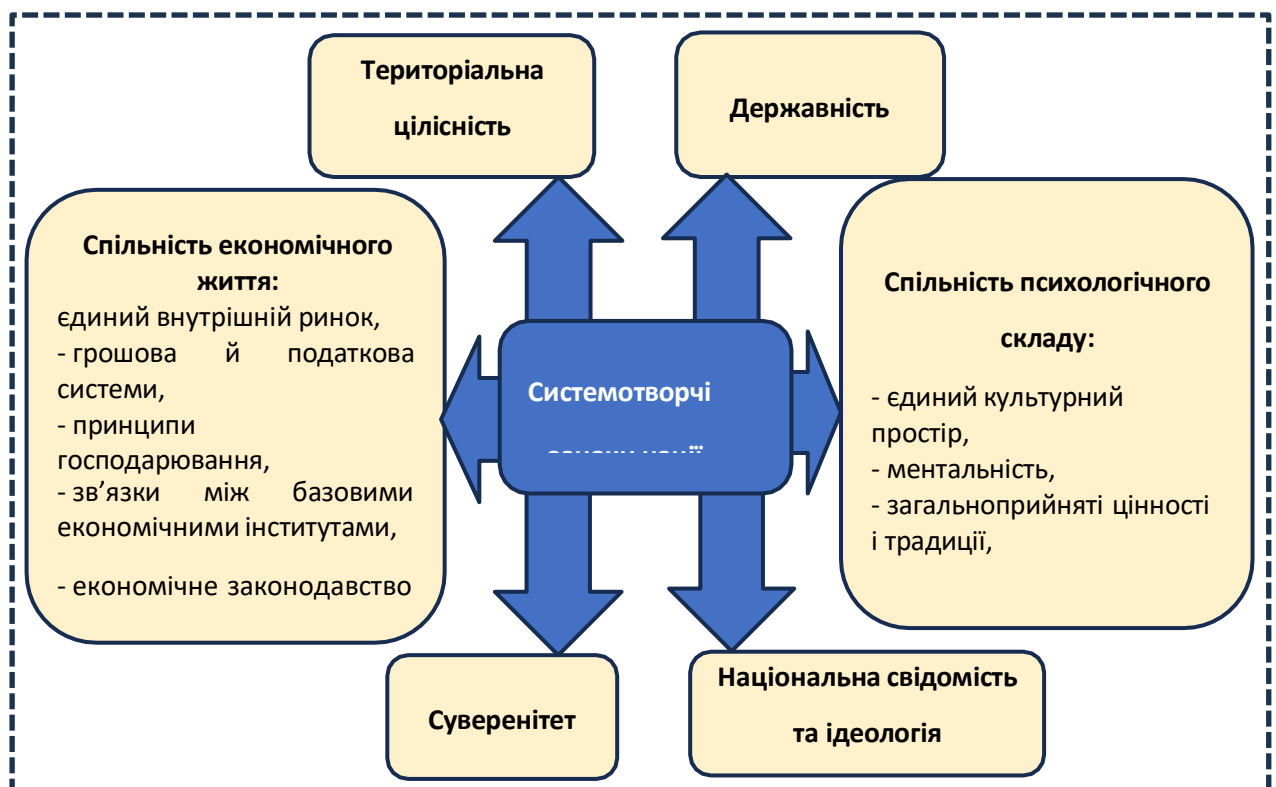

Рис. 1.2. Системотворчі ознаки нації.

Сформована політична нація характеризується функціонуванням взаємопов'язаних політичної, економічної, соціально-культурної підсистем, які своєю чергою впливають на специфіку функціонування та результати діяльності господарського комплексу.

Об'єктами національної економіки є природні, виробничі, трудові ресурси, екологічне, інформаційне, наукове інноваційне середовище. Об'єкти національної економіки характеризуються низкою кількісних і якісних показників (наприклад, чисельність осіб працездатного віку, чисельність осіб, які мають вищу або середню спеціальну освіту, кількість користувачів і якість покриття Інтернету тощо).

Формування стан і розвиток об'єктів національної економіки є результатом дій *суб'єктів національної економіки*: домогосподарств, підприємницького сектору, державного сектору (уряду), недержавних інститутів, а також суб'єктів зовнішнього впливу.

Домогосподарство – це економічний суб'єкт, діяльність якого спрямована на задоволення власних потреб (кінцеве споживання матеріальних благ). У ринковій економіці домогосподарства є власниками факторів виробництва – праці, землі, капіталу.

Підприємницький сектор – це економічний суб'єкт, діяльність якого спрямована на виробництво економічних благ із метою отримання прибутку. Для реалізації цієї мети підприємства виступають покупцями факторів виробництва у домогосподарств.

Держава – це економічний суб'єкт, діяльність якого спрямована на відтворення суспільних благ. Для здійснення цієї діяльності держава реалізує монетарну, фіскальну, бюджетну політику.

Недержавні інститути – це суб'єкти економічної діяльності, існування і вплив яких на національну економіку можливий за умов розвиненого громадянського суспільства. До них, зокрема, можна віднести політичні партії, громадські організації, профспілки спілки, асоціації підприємців тощо.

Суб'єкти зовнішнього впливу є суб'єктами національної економіки, сутність яких зумовлена глобалізацією світових політичних, економічних, гуманітарних процесів. Національна економіка обов'язково реагує на такі зовнішньоекономічні чинники, як стан світових сировинних, товарних, фінансових ринків.

1.3. Механізм регулювання національної економіки.

Дослідження будь-якого об'єкту, процесу чи явища передбачає визначення групи показників, їх моніторинг, оброблення, зберігання. Для реалізації цього процесу більшість країн світу доєдналися до уніфікованої статистичною комісією ООН при економічній і соціальній Раді ООН (ЕКОСОП) системи національних рахунків (СНР) (*System of National Accounts (SNA)*). Україна починаючи з 1946 року (рік заснування ООН) неодноразово обиралася членом ЕКОСОП, входила до складу більшості функціональних комісій цієї організації. Збирання та систематизацію статистичної інформації в Україні здійснює Державна служба статистики України. Аналогічну роботу проводять відповідні служби інших держав. Це дає можливість проводити порівняльний аналіз показників національної економіки різних країн.

Для країн із ринковою економікою основними показниками національної економіки є обсяг національного виробництва, рівень зайнятості й безробіття, рівень цін, стан міжнародної торгівлі.

Моніторинг стану національної економіки передбачає використання інших показників, розрахунки яких здійснюють міжнародні, державні установи й організації, а також авторитетні неурядові інституції.

Наявність великої кількості показників різних аспектів національної економіки, розрахованих різними інституціями за різними методиками дає можливість проводити всебічний аналіз стану і динаміку розвитку національної економіки, порівнювати її з іншими національними економіками.

1.4. Система знань про механізми функціонування національної економіки.

Для отримання наукового бачення стану й розвитку національної економіки потрібно володіти науковими методами дослідження (рисунок 1.6) і мати в розпорядженні достовірні дані, які характеризують великий спектр соціально-економічних явищ.

Класифікація методів економічних досліджень:

Загальнонаукові методи

1. Формально-логістичні методи (метод аналізу і синтезу, індукції і дедукції, порівняння).
2. Діалектичні методи (від абстрактного до конкретного, історичний метод тощо).
3. Спеціальні методи (методи моделювання, методи кількісного підходу, статистичний метод).

Конкретно-економічні методи

1. Альтернативний аналіз.
2. Граничний аналіз.
3. Методи абсолютних та порівняльних переваг.
4. Аналіз еластичності.
5. Табличне, графічне, аналітичне моделювання.
6. Оптимізація та визначення рівноваги.

Базою даних для проведення аналізу стану й динаміки розвитку національної економіки є міжнародна система статистичних даних, європейська система статистичних даних, система статистичних даних України.

До міжнародних організацій, які здобули авторитет у сфері підготовки та оприлюднення статистичних даних, є: Департамент економічних і соціальних питань ООН, Фонд народонаселення ООН, Продовольча та сільськогосподарська організація ООН, Організація економічного співробітництва й розвитку, Світовий банк, Всесвітня торговельна організація, Євростат, Європейська економічна статистика ООН, національні служби статистики різних країн.

Правові та організаційні засади функціонування національної системи статистики визначено Законом України «Про офіційну статистику». Кабінетом Міністрів України постановою від 15.09.2023 року затверджено

«Програму розвитку офіційної статистики до 2028 року», виконання якої відповідає зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції. Україна має отримати право на членство в Європейській статистичній системі, діяльність якої здійснюється відповідно до «Кодексу практики Європейської статистики». Центральним органом виконавчої влади з питань статистики є Державна служба статистики України.

Література: [1-5]

ТЕМА 2. СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

2.1. Основи поняття національних рахунків.

2.2. Валовий внутрішній продукт, як головний показник систем національних рахунків і способи його розрахунку.

2.3. Поняття інфляції і дефляції.

2.4. Суть і методи розрахунку чистого національного продукту, особистого і національного доходу.

2.5. Поняття номінальної і реальної вартості.

1. Основи поняття національних рахунків.

Національне рахівництво є важливою умовою забезпечення економічної рівноваги суспільного господарювання.

Система національних рахунків (СНР) становить собою міжнародний стандарт оцінки основних економічних показників країни.

Національні рахунки — це система рахунків і балансових таблиць, які є кількісним описанням розвитку економіки за визначений період часу. За своїм змістом національні рахунки відображають систему взаємопов'язаних показників, які характеризують виробництво, розподіл, перерозподіл і використання кінцевого продукту та національного доходу.

Основні функції національних рахунків такі:

- допомога у проведенні економічної політики;
- допомога у здійсненні економічного прогнозування;
- оцінка рівня життя різних груп населення та порівняння його з рівнем життя в інших країнах;
- визначення ступеня рівноважного стану економіки;
- здійснення зв'язку економічної теорії з практикою.

Система національних рахунків схвалена статистичною комісією ООН у 1993 р. Ця система включає у себе розбиття виробництва за галузями народного господарства, міжгалузевий баланс, детальний облік фінансової сфери, баланси майна та ін.

При складанні національних рахунків використовується принцип подвійного запису, який застосовується в бухгалтерії.

Національні рахунки містять інформацію за такими секторами економіки:

- підприємства;
- домашні господарства;
- державні установи;
- закордонний сектор.

Основою національних рахунків є зведені баланси. Наприклад, зведений баланс доходів і витрат країни.

Національні рахунки — це інструмент для вивчення й аналізу економічних явищ, процесів та складних господарських взаємозв'язків.

СНР включає понад 500 стандартних рахунків, котрі доповнюються 26 допоміжними таблицями. Шість основних рахунків становлять базу для національного рахівництва: рахунок благ, послуг та виробництва; рахунок доходів та споживання; рахунок накопичення; рахунок створення вартості поза виробництвом (переоцінка), баланси, які відкриваються і закриваються. Ці рахунки називають рахунками потоків, на них реєструються під сумки угод економічних агентів.

Другий різновид національних рахунків — рахунки майна.

В активі рахунка майна відображаються матеріальні засоби якими володіє окрема економічна одиниця і кредити, які нею видані. У пасиві рахунка — боргові зобов'язання цієї економічної одиниці. Різниця (сальдо) між активом і пасивом є її багатство або чистою вартістю майна.

У СНР використовується матрична форма, яка представляє кожен рахунок парою «рядок — стовпчик». У рядку відображаються ресурси, а у стовпчику — як вони використовуються.

2. Валовий національний продукт, як головний показник систем національних рахунків і способи його розрахунку

Як і інші емпіричні науки, економіка ґрунтується на поняттях які можна вимірювати. Найважливішим поняттям економіки є валовий внутрішній продукт (ВВП) та його показники. ВВП — це сукупна вартість національного обсягу виробництва за рік.

Вимірювання національного обсягу виробництва конче потрібно для макроекономічної теорії і політики. Дані про ВВП допомагають керівникам економічної політики скерувати економіку на досягнення національних пріоритетів.

Практика макроекономічних розрахунків спирається на міжнародний стандарт — систему національних рахунків, яка являє собою сукупність категорій, що відображають загальні умови та сукупні результати економічної діяльності країни. До основних категорій СНР відносяться інституційна одиниця, сектор, економічна операція, рахунок.

Інституційні одиниці — це економічні одиниці, які можуть володіти активами і брати на себе зобов'язання. По відношенню до даної країни розрізняють одиниці-резиденти і одиниці-нерезиденти. Інституційна одиниця є резидентом країни, якщо її економічні інтереси зосереджені на економічній території цієї країни протягом тривалого часу (не менше року), тобто на території, яка управляється урядом даної країни. Інституційна одиниця вважається нерезидентом даної країни, якщо її економічні інтереси зосереджені на економічній території інших країн.

Залежно від головних цілей та функцій усі резиденти об'єднуються в п'ять секторів: нефінансові корпорації; фінансові корпорації; органи загального державного управління; домашні господарства; некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства. Для врахування відносин резидентів з нерезидентами в СНР виділяється окремий сектор — решта світу. Відносини між інституційними одиницями називаються операціями, які поділяються на чотири групи: операції з товарами та послугами, розподільчі операції; операції з фінансовими інструментами; інші операції. Облік операцій здійснюється за допомогою рахунків, які балансують між собою два розділи: 1) ресурси або зміна в зобов'язаннях; 2) використання або зміна в активах. Рахунки складаються для економіки в цілому, окремих секторів, галузей економіки та економічних операцій.

СНР передбачає застосування великої кількості макроекономічних показників, які відображають результати економічної діяльності країни. Первинним показником є випуск, який являє собою сукупну ринкову вартість товарів і послуг, вироблених резидентами країни за відповідний період. Центральне місце серед макроекономічних показників займає ВВП, який відображає ринкову вартість кінцевої продукції, виробленої резидентами країни за відповідний період. ВВП є тією частиною випуску, яка спрямовується на кінцеве використання і не враховує ту частину випуску, що спрямовується на виробниче споживання. ВВП є показником первинних доходів зароблених резидентами від економічної діяльності лише всередині країни. Для відображення не лише внутрішніх доходів резидентів а й доходів від їх зовнішньоекономічної діяльності застосовуються об'ємніші показники. До яких відноситься валовий національний дохід і валовий національний наявний дохід.

ВВП обчислюється трьома методами: виробничий, розподільчий і метод кінцевого використання. Згідно з виробничим методом ВВП обчислюється як сума валової доданої вартості всіх галузей економіки плюс чисті продуктові податки. За розподільчим методом ВВП являє собою суму первинних доходів (зарплата найманих працівників, валовий прибуток, змішаний дохід, чисті податки на виробництво та імпорт). ВВП за методом кінцевого використання є сумою трьох складових (кінцеве споживання, валове нагромадження, чистий експорт). Проте в макроекономіці використовується аналітична формула ВВП, обчисленого за методом кінцевого використання, згідно з якою ВВП визначається як сума приватного споживання, приватних інвестицій, державних закупівель та чистого експорту. Валовий національний дохід дорівнює ВВП плюс чисті первинні доходи, отримані від зовнішньоекономічної діяльності. Валовий національний наявний дохід складається з валового національного доходу і чистих поточних трансфертів, отриманих від зовнішньоекономічної діяльності.

3. Поняття інфляції і дефляції

Економічні показники розраховуються в постійних (незмінних) та поточних цінах. Постійні ціни — це ціни базового періоду.

Поточні ціни — це ціни поточного року.

Вимірювання економічних показників у постійних цінах дозволяє економістам надати більш об'єктивну оцінку (без впливу зміни цін) економічним процесам.

Для визначення тенденцій і динаміки економічних явищ та процесів розраховуються темпи зростання і приросту економічних показників.

Темпи зростання та приросту розраховуються за такими формулами:

$$\begin{aligned} \text{Темп зростання економічного показника} &= \\ &= \frac{\text{Ек. показник поточного року}}{\text{Ек. показник базового року}} \times 100\%, \end{aligned} \quad (2)$$

$$\begin{aligned} \text{Темп приросту економічного показника} &= \\ &= \frac{\text{Ек. показник поточного року} - \text{Ек. показник базового року}}{\text{Ек. показник базового року}} \times 100\%. \end{aligned} \quad (3)$$

Первинним статистичним показником є номінальний ВВП. Для обчислення реального ВВП номінальний ВВП коригується за допомогою індексів цін. Основними з них є індекс споживчих цін і дефлятор ВВП. Вони обчислюються як співвідношення між ціною ринкового кошика в даному періоді і ціною ідентичного або подібного ринкового кошика в попередньому періоді.

Процес коригування номінального ВВП може виступати у формі дефлювання або інфлювання. Під дефлюванням розуміють перетворення номінальних показників у реальні за допомогою індексів цін, які відображають зростання фактичних цін порівняно з цінами базового року. Інфлювання характеризує перетворення номінальних показників у реальні за допомогою індексів цін, які відображають зниження фактичних цін порівняно з цінами базового року.

4. Суть і методи розрахунку валового національного продукту, чистого національного продукту, особистого і національного доходу

До основних компонентів витрат суспільства належать особисті споживчі витрати, валові внутрішні інвестиції, урядові витрати та чистий експорт.

У ВВП включаються валові внутрішні інвестиції, які не коригуються на амортизацію і тому не містять подвійного рахунку при вимірюванні ВВП. І тому для більш точного вимірювання ВВП використовують показник чистого національного продукту (ЧНП), Це ВВП за мінусом амортизації, тобто враховуються тільки чисті інвестиції. До доходів суспільства (ВНД) належать заробітна плата, процент, рента та інші майнові доходи, непрямі податки, амортизація, прибутки.

Величина національного доходу дорівнює ЧНП за мінусом непрямих податків.

Особистий дохід відрізняється від національного доходу. Він зменшується на суму виплат на соціальне страхування, відрахувань податків з доходів і величину нерозподіленого прибутку та зростає на суму трансфертних платежів. А особистий дохід більше доходу кінцевого використання на суму індивідуальних податків (особисті податки з доходів, податки на особисте майно, податки на спадщину).

5. Поняття номінальної і реальної вартості

В макроекономічному аналізі використовується номінальний і реальний ВВП. Номінальний ВВП — це ВВП, який обчислюється у фактичних цінах поточного року.

Реальний ВВП є ВВП, обчислений в порівнянних цінах, тобто в фактичних цінах того року, що приймається за базу розрахунків.

Для вимірювання ринкової вартості ВВП використовуються ринкові ціни різних товарів і послуг. Ціни змінюються у часі, бо інфляція з року в рік підвищує ціни.

Вимірювати ВВП за відповідний рік можна, використовуючи фактичні ціни цього року. У результаті буде отриманий номінальний ВВП або ВВП у поточних цінах. Але частіше суспільство цікавить визначення реального ВВП. Для його визначення потрібно номінальний ВВП поділити на індекс цін ВВП(дефлятор).

Індекс цін показує відносну зміну середнього рівня цін за певний період. Він визначається за формулою:

$$\text{Індекс цін поточного року} = \frac{\text{Ціни поточного року}}{\text{Ціни базового року}} \times 100\%. \quad (1)$$

Номінальні доходи — це сума доходів населення без урахування зміни цін у країні.

Реальні доходи — це сума доходів населення з урахуванням зміни цін у країні, або та кількість товарів і послуг, яку людина може реально придбати при поточному рівні цін.

Зростання номінальних і реальних доходів населення свідчить про пожвавлення економічних процесів у країні.

Макроекономічні показники не враховують працю домогосподарок та інші роботи в домашньому господарстві, які задовольняють власні потреби; виробництво товарів та послуг тіньової економіки; зростання фонду вільного часу; підвищення якості продукції; характер розподілу ВВП; стан навколишнього середовища.

Література: [1-5]

Тема 3. РИНОК ПРАЦІ

1. *Особливості формування, функціонування і регулювання ринку праці.*
2. *Особливості формування попиту і пропозиції на ринку праці.*
3. *Поняття і види безробіття. Закон Оукена.*
4. *Державне регулювання і система соціального захисту населення.*

1. Особливості формування, функціонування і регулювання ринку праці

Зайнятість і безробіття є основними категоріями, які характеризують ринок праці. Зайнятість — це діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, яка приносить їм дохід у грошовій чи іншій формі. Вона характеризується системою економічних відносин з приводу забезпечення громадян робочими місцями та визначення форм участі у суспільному господарстві з метою одержання засобів до існування.

Важливу роль у формуванні структури зайнятості відіграє ринок робочої сили, який є невід'ємною частиною системи ринкового господарства.

Ринок робочої сили — це засіб організації трудової діяльності, умови якої визначаються купівлею-продажем робочої сили за критерієм найбільшої ефективності. Він характеризується системою відносин між продавцями (власниками) робочої сили і її покупцями та відповідною інфраструктурою.

Головними суб'єктами ринку робочої сили є найманий працівник та роботодавець. Кожен з них має свою суспільну форму і розгалужену структуру. Систему суб'єктів ринку робочої сили доповнюють посередники.

Пропозиція робочої сили характеризується чисельністю осіб, які потребують працевлаштування, і визначається кількістю годин робочого часу, яку погоджуються надати працівники за умов певного рівня оплати праці. Кількість робочої сили залежить від трьох основних факторів: демографічного, соціального й економічного.

Пропозиція робочої сили визначається рівнем заробітної плати, податковою системою, культурою і релігією, авторитетом профспілок та ін.

Попит на робочу силу — це платоспроможна потреба роботодавців щодо трудових послуг працівників певних професій і кваліфікацій. Крім того, попит на робочу силу визначають сукупний попит в економіці, технічна оснащеність виробництва.

Коли пропозиція робочої сили перевищує попит на неї, з'являється надлишок робочої сили, тобто безробіття. Розрізняють три основних види безробіття: циклічне, фрикційне, структурне. Є також приховане і вимушене безробіття.

2. Особливості формування попиту і пропозиції на ринку праці

Західні економічні школи дотримуються різних поглядів на суть та причини безробіття. Так, класична теорія не вбачає у безробітті серйозної економічної проблеми, оскільки причиною його вважає надто високу заробітну плату, а за умов вільного ринку такий стан довго зберігатися не може. Дійовим заходом проти безробіття прибічники цієї теорії вважають зниження заробітної плати до рівня економічної рівноваги.

Згідно з класичною теорією попит на робочу силу є спадною функцією від реальної зарплати, а пропозиція праці — зростаючою функцією від реальної зарплати. За таких умов будь-яке порушення рівноваги на ринку праці усувається за допомогою коливань реальної зарплати. При цьому причиною нерівноваги на ринку праці, тобто циклічного безробіття є надмірна зарплата, яка перевищує рівноважну величину. На думку прихильників класичної теорії, таке безробіття швидко усувається, оскільки конкуренція між робітниками примушує їх погодитися на зниження заробітної плати до рівноважного рівня. Якщо певна частка робітників не захоче найматися на роботу за зниженої зарплати, то таке безробіття вважається добровільним і тому не є безробіттям.

В кейнсіанській теорії попит на робочу силу залежить не від зарплати, а від сукупного попиту. Це означає, що сукупний попит обумовлює не лише обсяг реального ВВП, а й ту кількість праці, яка необхідна для його виробництва. Тому попит на працю є зростаючою функцією від сукупного попиту. На відміну від класиків, у прихильників кейнсіанської теорії пропозиція праці є зростаючою функцією не реальної, а номінальної зарплати. Проте вона не здатна викликати зменшення пропозиції праці, оскільки, на думку Кейнса, вона не може змінюватися в бік зниження. Отже, згідно з кейнсіанською теорією зарплата не є інструментом усунення безробіття. На думку кейнсіанців, проблема безробіття може вирішуватися за допомогою заходів держави, спрямованих на стимулювання сукупного попиту.

За кейнсіанською теорією проблема безробіття трактується у недостатньому сукупному попиті. Держава, підвищуючи доходи або знижуючи податки, може збільшити в економіці сукупний попит, що зумовить зростання попиту на робочу силу, а це, в свою чергу, знизить рівень безробіття.

Інші вчені вважають, що безробіття є наслідком деформації та негнучкості ринку робочої сили і для подолання цього необхідно створити гнучку структуру заробітної плати та проводити стимулюючу політику на ринку робочої сили.

Практикою і теоретичними дослідженнями доведений взаємозв'язок безробіття та інфляції. Англійський економіст А. Філіпс виявив нелінійну залежність між динамікою номінальної заробітної плати і рівнем безробіття. Крива Філіпса графічно зображує вибір між інфляцією та безробіттям і вказує на обернено пропорційну залежність динаміки їх показників: чим вищий рівень безробіття, тим менший приріст номінальної заробітної плати, і навпаки.

Сучасна теорія інфляції ґрунтується на концепції природного рівня безробіття — неокласичний економічний напрям. За цією теорією немає перманентного вибору між безробіттям і інфляцією, а довгострокова крива Філіпса є вертикальною.

Прибічники теорії економіки пропозиції також не мають єдиних поглядів на проблему взаємозалежності інфляції та безробіття.

Представники теорії адаптивних очікувань (монетаристський напрям) визначають альтернативність інфляції та безробіття у короткостроковому періоді. А в довгостроковому періоді крива Філіпса, на їхню думку, набуває вигляду вертикальної прямої.

Представники теорії раціональних очікувань вважають, що не існує альтернативного зв'язку між інфляцією та безробіттям ні в короткострокових, ні в довгостроковому періодах.

3. Поняття і види безробіття. Закон Оукена

Визначення повної та неповної зайнятості передбачає необхідність розрізняти три види безробіття: фрикційне, структурне, циклічне. Фрикційне безробіття охоплює таких безробітних, які змінюють місце роботи з метою кращого працевлаштування. Структурне безробіття виникає тоді, коли між попитом і пропозицією робочої сили виникає невідповідність за професіями, кваліфікацією, географічними та іншими ознаками. Циклічне безробіття з'являється в умовах економічного спаду, внаслідок чого на ринку праці виникає нерівновага — пропозиція перевищує попит. Особливість фрикційного і структурного безробіття полягає в тому, що вони викликаються не дефіцитом робочих місць, а втратами часу, пов'язаного з їх зміною. Натомість циклічне безробіття зумовлюється виникненням дефіциту робочих місць.

Повна зайнятість не ототожнюється з нульовим безробіттям, а охоплює фрикційне і структурне безробіття, які не порушують рівновагу на ринку праці. Вважається, що наявність цих двох видів безробіття є природною потребою для нормального функціонування економіки. Тому фрикційне і структурне безробіття інтегруються в одну категорію — природне безробіття. Отже повна зайнятість узгоджується з природним безробіттям. Повна зайнятість — це такий рівень зайнятості, який забезпечується в умовах рівноваги на ринку праці, коли фактичне безробіття дорівнює природній нормі. Неповна зайнятість — це такий рівень зайнятості, який спостерігається в умовах нерівноваги на ринку праці, коли фактичне безробіття перевищує природне на величину циклічного безробіття. Надмірна зайнятість, з'являється тоді, коли фактичне безробіття нижче природного.

В умовах повної зайнятості та природного рівня безробіття економіка виробляє максимальний обсяг виробництва. Такий обсяг виробництва вимірюється потенційним ВВП. Отже, природне безробіття є чинником кількісної визначеності потенційного ВВП. Тому обчислення природного безробіття має велике практичне значення. Економічна практика не володіє загально визнаною методикою визначення рівня природного безробіття. Пропонується декілька методів: на базі обчислення середньорічного безробіття за тривалий період; на основі безробіття того, року в межах якого спостерігалася рівновага на ринку праці, а очікувана інфляція була близькою до фактичної; як фактичне безробіття в умовах стабільних темпів інфляції.

Повна зайнятість сумісна з природним рівнем безробіття, при розрахунку якого враховують фрикційне та структурне безробіття.

Обсяг виробництва, який здійснюється за умов певної зайнятості, визначає виробничий потенціал економіки. Розвиток циклічної форми безробіття призводить до перевищення фактичного рівня над природним. Економічна ціна цього перевищення оцінюється у розмірі відстані фактичного обсягу ВВП від його потенційної величини. І його розмір розраховується на підставі закону Оукена. Закон Оукена твердить, що перевищення фактичного рівня безробіття в країні над природним рівнем на один відсоток викликає відставання фактичного ВВП від потенційного на 2,5%.

Позаекономічні наслідки безробіття: декваліфікація робочої сили, зміна моральних цінностей, гострі соціальні та політичні ситуації.

4. Державне регулювання і система соціального захисту населення

Важливу роль у розвитку економіки країни відіграє державне регулювання зайнятості населення.

Зайнятість населення України має забезпечуватися шляхом проведення активної соціально-економічної політики, спрямованої на задоволення потреб у добровільному виборі виду діяльності, стимулювання створення нових робочих місць і розвитку підприємництва.

У ринковій економіці гострою проблемою є нерівномірність розподілу доходів. Цю проблему у різних країнах вирішує уряд. Ступені його втручання у різних країнах різні. Використовуються такі способи перерозподілу доходів:

- 1) проведення відповідної фіскальної політики (за допомогою податків);
- 2) встановлення граничних цін на товари першої необхідності і мінімальних ставок заробітної плати.

Однією з проблем у перерозподілі доходу є визначення і оцінка рівня життя.

У економічній літературі є велика кількість прийомів, рекомендацій та методів для визначення ступеня нерівномірності доходів різних груп населення. Наочний вигляд нерівномірності розподілу доходів надає крива Лоренца (рис. 28).

На горизонтальній осі відкладені відсотки груп населення, а на вертикальній — відсотки доходів, які одержують ці групи населення.

Коли б у розподілі доходів була абсолютна рівність, то 20% населення одержували б 20% від сукупного доходу суспільства, 40% населення відповідно — 40% та ін., тобто лінія ОД вказує на абсолютну рівність у розподілі доходів.

Абсолютна нерівність — це коли одна, остання у рядку (лінія ОД) людина присвоює 100% свого доходу.

Реально фактичний розподіл доходу визначає крива ОАБВГД. Чим більше вона відхиляється від лінії ОД, тим більша нерівність у розподілі доходів.

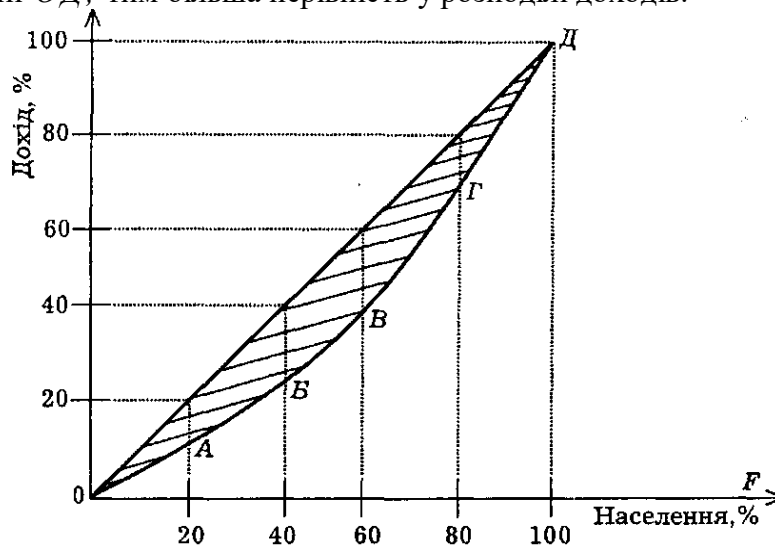

Рис. 28. Крива Лоренца

Співвідношення величини заштрихованої ділянки графіка з площиною трикутника ОРД дає показник, який відображає ступінь нерівності у розподілі доходів. В економічній теорії цей показник називається коефіцієнтом Джині (за прізвищем італійського економіста Коррадо Джині).

Нерівність у розподілі доходів існує як у країнах з ринковою економікою, так і у країнах, які будують ринкові відносини.

За оцінками вчених, співвідношення у світі доходів 20% найбільш заможних («золотого мільярду») з доходами 20% найбідніших становило: у 1960 р. - 30:1; 1990 р. - 60:1; 1999 р. - 90:1. За останні 15 років доходи на душу населення знизились більш як у 100 країнах світу.

Соціальна політика визначає цілі держави у перерозподілі доходів. Вона здійснюється за допомогою системи трансфертних соціальних послуг та субсидій у поєднанні з необхідним для їхнього фінансування оподаткуванням.

Соціальна політика має будуватися таким чином, щоб трансферт частини доходів від одних осіб іншим відбувався так, щоб прагнення досягнення високих доходів не зникало, а допомога надавалася лише тим, хто її потребує.

Коригування розподілу доходів за допомогою соціальної політики здійснюється через державний бюджет та участь держави в організації соціального страхування. Вторинний розподіл доходів здійснюється за допомогою прямих і непрямих заходів.

Політика соціального захисту спрямована також на вирівнювання ринку праці. Вона здійснюється шляхом розвитку професійної освіти, профорієнтації, перепідготовки кадрів, їх перекваліфікації тощо. Ця політика доповнюється політикою охорони праці, яка здійснюється шляхом регулювання умов праці (захист від необґрунтованого звільнення з роботи, захист праці жінок та майбутніх матерів, молоді).

Пріоритетними цілями і завданнями сучасної соціальної політики в Україні є підвищення платоспроможного попиту населення та зменшення тягара реформ для найменш захищених його верств; удосконалення системи оплати праці та активізація державної політики зайнятості, законодавче та фінансове забезпечення мінімальних соціальних гарантій; цільова адресна допомога найбільш вразливим верствам населення, реформування системи соціального забезпечення і соціального страхування та впорядкування надання різноманітних пільг, розвиток недержавних форм соціальної підтримки населення (споживчі товариства, благодійні фонди, кредитні спілки тощо).

Реалізація соціальної політики здійснюється з використанням різних інструментів. Розрізняють інструменти прямого і непрямого впливу на економіку.

Інструменти прямого впливу передбачають таке регулювання з боку держави, при якому суб'єкти економіки приймають рішення, які базуються на вказівках держави, а не на самостійному економічному виборі. Наприклад, податкове законодавство, юридичні правила у галузі амортизаційних відрахувань, бюджетні процедури у державних інвестиціях. Прямі інструменти часто мають високу ступінь ефекту через їх оперативний вплив, але серйозний недолік — це створення перешкод ринковому процесу.

Інструменти непрямого впливу — це створення передумов для самостійного вибору суб'єктами економічних рішень. Переваги цих інструментів: не порушують ринкову ситуацію і не вводять несподіваний дисбаланс у стан динамічної рівноваги. Недолік: наявність визначеного часового лагу, який існує між прийняттям державних заходів, їх сприйняттям економікою та одержаними змінами у господарчих результатах.

Крім того, інструменти соціального захисту населення поділяються на:

- адміністративні;
- економічні;
- інституціональні.

Адміністративні — це заходи, спрямовані на забезпечення правової інфраструктури. їх функції такі:

- забезпечення стабільного юридичного середовища для ділового життя;
- захист конкурентного середовища;
- збереження прав власності;
- забезпечення можливості вільного прийняття економічних рішень.

Економічні — це заходи, що впливають на окремі аспекти ринкового процесу. До них належать:

- фінансова (податково-бюджетна, або фіскальна) політика;
- монетарна (грошово-кредитна) політика;
- прогнозування.

Інституціональні — це заходи, що становлять собою систему організаційно-оформлених дій, традицій.

Такі дії, пов'язані з відносно тривалим існуючим явищем, створює поняття «інститут». Виходячи з визначення У Гамільтона, інститути — словесний символ для кращого описування групи суспільних звичок. Вони означають способи мислення або дії, які переважають або є постійними та звичайними для будь-яких соціальних груп або звичаєм для народу.

Література: [1-5]

Тема 4. ТОВАРНИЙ РИНОК

- 1. Поняття сукупного попиту, визначення, сутність і відмінність від попиту на окремі товари. Фактори, які впливають на сукупний попит.*
- 2. Функція сукупного попиту і її графік.*
- 3. Поняття сукупної пропозиції. Характерні відрізки кривої сукупної пропозиції.*
- 4. Функція сукупної пропозиції, її графік та детермінанти.*

- 1. Поняття сукупного попиту. Визначення, сутність і відмінність від попиту на окремі товари. Фактори, які впливають на сукупний попит*

Сукупний попит — це сукупність вітчизняних товарів і послуг, які мають бажання купити резиденти і нерезиденти з метою задоволення своїх платоспроможних потреб. Суб'єктами сукупного попиту є домогосподарства, підприємства, уряд та іноземці. У зв'язку з цим сукупний попит є сумою попиту на приватне споживання, приватні інвестиції, державні закупівлі та чистий експорт. Базовою змінною функції сукупного попиту є ціна, яка впливає на сукупний попит не прямо, а опосередковано, що проявляється через ефект процентної ставки, ефект багатства і ефект чистого експорту. Сукупний попит є спадною функцією від ціни. Тому його крива має від'ємний нахил. Крім ціни на сукупний попит впливає низка нецінових чинників, які переміщують його криву у відповідний бік.

Він визначається за формулою розрахунку ВВП за методом витрат.

- 2. Функція сукупного попиту і її графік.*

На динаміку сукупного попиту діють цінові та нецінові фактори. До цінових факторів належать:

- 1) ефект процентної ставки;
- 2) ефект багатства, або касових залишків;
- 3) ефект імпорتنих закупок. Ці фактори діють при постійній кількості грошей в обігу.

Нецінові фактори більш різноманітні. Вони зумовлюються змінами:

- 1) у споживчих витратах, які визначаються добробутом населення, очікуваннями споживача, його заборгованістю, податками;
- 2) в інвестиційних витратах, котрі у свою чергу залежать від відсоткової ставки, податків з підприємств, очікувань прибутків від інвестицій, надлишкових потужностей, рівня технологій;
- 3) у витратах на чистий експорт, пов'язаних з національним доходом у закордонних країнах, валютним курсом;
- 4) у державних витратах, пов'язаних з політичними рішеннями. Графічно сукупний попит зображується кривою (AD), яка має від'ємний нахил (рис. 9).

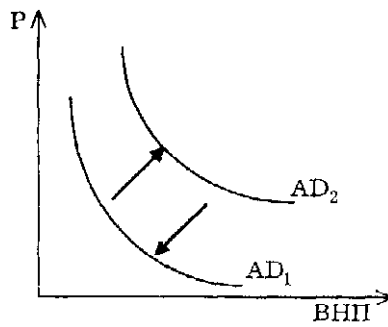

Рис. 9. Сукупний попит

2. Поняття сукупної пропозиції. Характерні відрізки кривої сукупної пропозиції

Сукупна пропозиція — це сукупність вітчизняних товарів і послуг, які виробляють національні підприємства для продажу на ринку з метою отримання прибутку. Сукупна пропозиція як і сукупний попит є функцією багатьох змінних. Базовою змінною функції сукупної пропозиції є ціна. Але зв'язок між ціною і сукупною пропозицією є різним в довгостроковому і короткостроковому періодах. В довгостроковому періоді ціни не впливають на обсяг виробництва. Тому крива довгострокової сукупної пропозиції має вигляд вертикальної лінії, яка бере свій початок в точці потенційного ВВП.

Графічно сукупна пропозиція зображується кривою (AS), яка має додатній нахил (рис. 10). Вона відображає динаміку витрат виробництва на одиницю продукції у зв'язку зі зміною рівня цін.

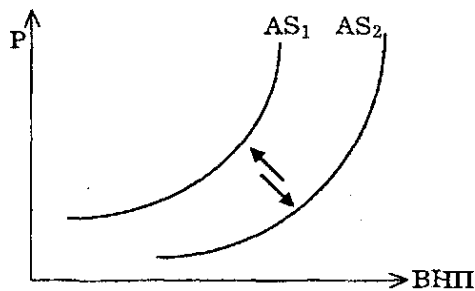

Рис. 10. Сукупна пропозиція

Сучасна економічна наука розглядає три складові кривої сукупної пропозиції:

- горизонтальний (кейнсіанський) відрізок, який показує зміни в обсязі виробництва за умов неповної зайнятості при постійних цінах;
- проміжний відрізок, який показує зміни в обсязі виробництва до повної зайнятості, коли збільшення реального ВВП супроводжується підвищенням рівня цін;
- вертикальний або класичний відрізок, який показує названі вище зміни за умов повної зайнятості, коли зростання реального ВВП не відбувається, а спостерігається інфляційне зростання цін.

На динаміку сукупної пропозиції діють також цінові та нецінові фактори. До цінових факторів належать зміни процентної ставки та рівня цін. Нецінові фактори: зміни економічних правових норм, продуктивності праці та цін на ресурси. Існує три варіанти макроекономічної рівноваги:

1. Коли сукупний попит змінюється в межах кейнсіанського відрізка, то зростання попиту приводить до зростання реального обсягу національного виробництва і зайнятості при сталих цінах.
2. Коли сукупний попит зростає на проміжному відрізку, це приводить до зростання реального обсягу національного виробництва, рівня цін і зайнятості.

3. Коли сукупний попит зростає на класичному відрізку, це призводить до інфляційного зростання цін та номінального ВВП при незмінному обсязі реального ВВП.

Макроекономісти виділяють дві моделі короткострокової сукупної пропозиції. Одна із них називається крайнім випадком. В його основі лежить абсолютна негнучкість цін і зарплати. У крайньому випадку короткострокова сукупна пропозиція не залежить від ціни, а є функцією лише сукупного попиту, тому її крива приймає вигляд горизонтальної лінії. Інша модель називається основною. Вона спирається на припущення, що в короткостроковому періоді ціни є гнучкими. Згідно з основною моделлю короткострокова сукупна пропозиція є зростаючою функцією від ціни, а її крива має додатний нахил.

Додатний нахил кривої короткострокової сукупної пропозиції поділяється переважною більшістю макроекономістів. Але незважаючи на це, серед них існують великі розбіжності щодо теоретичного інструментарію, який пояснював би додатний нахил цієї кривої. Тому висувається кілька гіпотез, в основі яких лежать різні припущення щодо причинно-наслідкових зв'язків між ціною і короткостроковою сукупною пропозицією. До основних можна віднести такі гіпотези: негнучкої зарплати, неправильних уявлень працівників, недосконалої інформації, негнучких цін. Спільною основою всіх гіпотез є функція короткострокової сукупної пропозиції, згідно з якою обсяг виробництва у короткостроковому періоді відхиляється від потенційного ВВП пропорційно відхиленню фактичного рівня цін від їх сподіваного рівня.

Нецінові чинники короткострокової сукупної пропозиції — це такі чинники, які впливають на рішення підприємств щодо обсягів виробництва через здатність змінювати середні витрати і рівень прибутковості виробництва за даного рівня товарних цін. До основних нецінових чинників короткострокової сукупної пропозиції можна віднести: ресурсові ціни (ціни на ресурси), продуктивність ресурсів, субсидії підприємствам і податки на підприємства. Під впливом нецінових чинників крива короткострокової сукупної пропозиції зміщується у відповідний бік.

3. Функція сукупного попиту і її графік. Фактори, які визначають положення на графіку функції сукупного попиту

На динаміку сукупного попиту діють цінові та нецінові фактори. До цінових факторів належать:

- 1) ефект процентної ставки;
 - 2) ефект багатства, або касових залишків;
 - 3) ефект імпорتنих закупок. Ці фактори діють при постійній кількості грошей в обігу. Нецінові фактори більш різноманітні. Вони зумовлюються змінами:
 - 5) у споживчих витратах, які визначаються добробутом населення, очікуваннями споживача, його заборгованістю, податками;
 - 6) в інвестиційних витратах, котрі у свою чергу залежать від відсоткової ставки, податків з підприємств, очікувань прибутків від інвестицій, надлишкових потужностей, рівня технологій;
 - 7) у витратах на чистий експорт, пов'язаних з національним доходом у закордонних країнах, валютним курсом;
 - 8) у державних витратах, пов'язаних з політичними рішеннями.
- Графічно сукупний попит зображується кривою (AD), яка має від'ємний нахил (рис. 9).

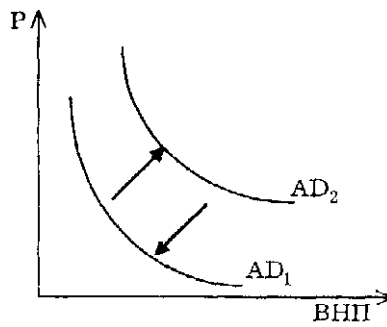

Рис. 9. Сукупний попит

4. Функція сукупної пропозиції, її графік та детермінанти

Економічна рівновага настає, коли сили сукупного попиту і сукупної пропозиції урівноважені. Або економічна рівновага — це той реальний ВВП та рівень цін, що задовольняють як продавців, так і покупців. Коли встановиться рівновага, ні споживачі, ні покупці не бажатимуть змінювати величину попиту і пропозиції, і не буде тиску на ціни, що може спричинити їх зміни.

Слід розрізняти короткостроковому і довгострокову рівновагу між сукупним попитом і сукупною пропозицією. Короткострокова рівновага відображає рівновагу між сукупним попитом і короткостроковою сукупною пропозицією. Довгострокова рівновага відображає рівновагу між сукупним попитом і короткостроковою сукупною пропозицією, яка дорівнює довгостроковій сукупній пропозиції. Порушення рівноваги в економіці можуть спричинятися змінами як в сукупному попиті так і в сукупній пропозиції.

Якщо рівновага в економіці повної зайнятості порушується зростанням сукупного попиту, то в короткостроковому періоді зростають ціни, а обсяг виробництва перевищить потенційний ВВП. За цих умов короткострокова рівновага переміщується вправо від кривої AS^L в таку точку, в якій крива AD_1 перетнеться з кривою AS_2 . Проте на цьому процес пристосування економіки до зростання сукупного попиту не припиняється. У довгостроковому періоді зарплата підвищиться пропорційно зростанню цін. Тому адекватно збільшаться середні витрати, а короткострокова сукупна пропозиція зменшиться до рівня потенційного ВВП. Внаслідок цього крива AS зміститься вліво і перетнеться з кривою AD_1 в точці, яка знаходиться на кривій AS^L . При досягненні цієї точки в економіці відновиться подвійна рівновага.

Якщо подвійна рівновага в економіці порушується несприятливим шоком пропозиції, то в короткостроковому періоді, в межах якого зарплата є негнучкою, обсяг виробництва зменшується порівняно з потенційним ВВП, а ціни зростають. Така ситуація називається стагфляцією. За цих умов короткострокова рівновага переміститься вліво від кривої AS^L в таку точку, в якій крива AD_1 перетнеться з кривою AS_2 . Для визначення довгострокових наслідків слід враховувати, що скорочення обсягів виробництва, яке спричиняється несприятливим шоком пропозиції, зменшує попит на працю, а конкуренція між робітниками за робочі місця зменшує номінальну зарплату. Це відповідно зменшує середні витрати і примушує економіку повернутися до стану довгострокової рівноваги на умовах зменшення реальної зарплати. Щоб прискорити вихід із стану стагфляції держава може застосувати політику стимулювання пропозиції або політику стимулювання попиту.

Мультиплікатор показує, на скільки змінюється реальний ВВП (ЧНП) при початкових змінах у сукупних витратах. Він визначається за формулою:

$$M = \frac{\Delta \text{ВВП}(\text{ВВП}, \text{ЧНП})}{\Delta \text{сукупних витрат}} \quad (4)$$

В економіці діє принцип акселератора: зростання (зниження) доходу викликає зростання (зниження) інвестицій пропорційно зміні доходу.

Взаємодія мультиплікатора і акселератора та їх взаємний вплив на динаміку ВВП відома в економіці як механізм мультиплікатора-акселератора.

Величина, на яку сукупні витрати менші рівня ВВП (ВВП, ЧВП) при повній зайнятості, називається рецесійним розривом тому, що ця нестача витрат здійснює депресійний вплив на економіку. Або рецесійний розрив — це величина, на яку графік сукупних витрат повинен зміщуватися вгору, щоб забезпечити безінфляційний рівень $ВВП_0$ в умовах повної зайнятості. Графічно рецесійний розрив — це відстань по вертикалі, на яку крива сукупних витрат (AS_j) відстає від точки повної зайнятості (ϵ), яка знаходиться на бісектрисі (рис. 11а).

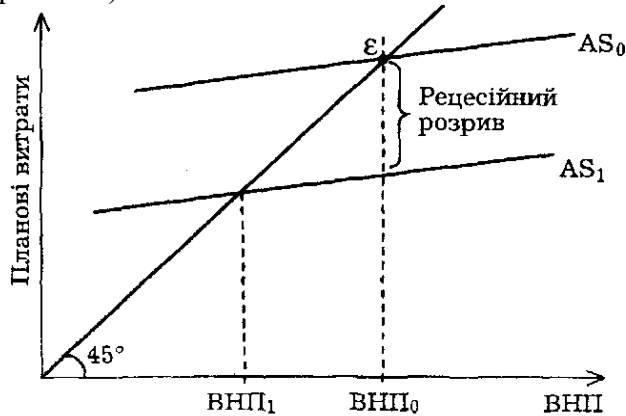

Рис. 11а. Рецесійний розрив

Рецесійний розрив породжує багаторазове зниження реального ВВП ($ВВП_1 < ВВП_0$).

Інфляційний розрив — це величина, на яку сукупні витрати більші рівня ВВП в умовах повної зайнятості (рис. 11б). Даний розрив спричиняє зростання номінального ВВП ($ВВП > ВВП_0$).

Графічно інфляційний розрив — це відстань по вертикалі, на яку крива сукупних витрат (AS_j) знаходиться вище точки повної зайнятості (ϵ).

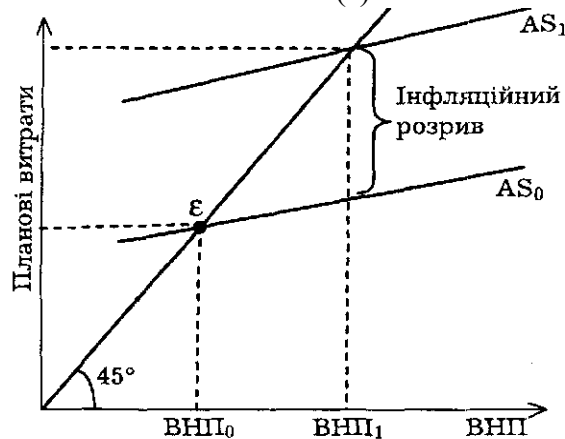

Рис. 11б. Інфляційний розрив

Література: [1-5]

Тема 5. ГРОШОВИЙ РИНОК

1. Поняття „гроші” та функції, які вони виконують.
2. Попит і пропозиція на ринку грошей. Грошово-кредитне регулювання економіки.
3. Основні напрямки монетарної політики.

1. Поняття „гроші” та функції, які вони виконують

Гроші виконують наступні функції:

— міра вартості: масштаб порівняння відносних вартостей різноманітних благ і ресурсів. Ця функція полягає в тому, що саме гроші служать тим матеріалом, в якому знаходять вираження вартості всіх товарів. Вона знаходить відображення в ціні товару;

— засіб обігу: ця функція полягає в тому, що її виконують реальні гроші як повноцінні (монети), так і неповноцінні (паперові). Функція грошей як засобу обігу пов'язана з процесом обміну товарів;

— засіб нагромадження: цю функцію гроші виконують тоді, коли за обміном товару на гроші не настане обмін грошей на товар і гроші залишать сферу обігу і утворять скарб. Специфіка грошей як засобу нагромадження полягає в тому, що це гроші реальні і повноцінні, тобто вони мають власну вартість.

Процес виробництва зумовлює необхідність накопичення грошей і тимчасове вилучення їх зі сфери обігу тому, що кожний виробник для придбання засобів і предметів праці має зібрати достатню суму грошей, а тому тією чи іншою мірою він виступає збирачем скарбів;

— засіб платежу: ця функція тісно пов'язана з функцією грошей як засобу обігу. Коли гроші рухаються від одного власника до іншого, то вони виконують функцію засобу платежу. Цю функцію гроші здійснюють як у сфері товарного обігу (продаж товарів у кредит), так і поза ним (наприклад, сплата податків, заробітної плати, комунальних послуг тощо);

— функція світових грошей: цю функцію гроші виконують при оплаті міжнародної товарної угоди (наприклад, придбання країною нафти, газу, зерна тощо), або при переміщенні багатства з однієї країни в іншу (наприклад, при переведенні підприємцями своїх грошей на зберігання за кордон, при наданні зовнішніх позик тощо).

2. Попит і пропозиція на ринку грошей. Грошово-кредитне регулювання економіки

Існують різні види грошей: товарні, металеві, паперові, кредитні, «електронні».

У країнах з ринковою економікою застосовуються грошові агрегати, які служать альтернативними вимірювачами грошової маси в обігу:

M_0 — наявні гроші (банкноти і монети);

$M_1 - M_0$ + безготівкові гроші (рахунки в НБУ);

$M_2 - M_1$ + банківські гроші (безготівкові поточні рахунки в комерційних банках);

$M_3 - M_2$ + великі термінові вклади;

$L - M_3$ + цінні папери;

M_2 — це монетарна база для довгострокових вкладів в економіку, тобто вона є основою економічного зростання.

У рамках грошового обігу розрізняють готівковий і безготівковий обіг.

Загальний попит на гроші визначається попитом на гроші для угод і попитом на гроші з боку активів. Попит на гроші для угод залежить від номінального обсягу ВВП і швидкості обігу грошей. Попит на гроші з боку активів залежить від рівня процентної ставки.

Співвідношення попиту і пропозиції на грошовому ринку визначає процентну ставку. Ціни на облігації і процентні ставки змінюються обернено пропорційно. При рівноважній процентній ставці ціни на облігації незмінні, а попит на гроші і їх пропозиція однакові.

Пропозицію грошей визначає банківська система, яка становить сукупність різних видів банків та банківських інститутів у їх взаємозв'язку. У країнах з ринковою економікою функціонує банківська система двох рівнів. На першому знаходиться Центральний банк, або система банків, що виконують функції Центрального банку, на другому — комерційні та спеціалізовані банки та інші небанківські кредитно-фінансові інститути.

До функцій Центрального банку належить:

- регулювання грошового обігу через емісію банкнот і кредитування банків другого рівня (основна функція);
- емісія кредитних грошей та вилучення грошей з обігу;
- акумулювання і збереження касових резервів;
- банківський нагляд, регулювання діяльності комерційних банків економічними методами (встановлення економічних нормативів, резервів і визначення ставки рефінансування);
- визначення та проведення монетарної та валютної політики держави;
- збереження офіційних золотовалютних резервів;
- видача кредитів і проведення розрахункових операцій для урядових структур;
- проведення розрахунків і операцій на замовлення для комерційних банків;
- обслуговування державного боргу.

В Україні роль Центрального банку виконує Національний банк. Головним його завданням є забезпечення стійкості національної валюти, її купівельної спроможності. Він має функціонувати автономно від уряду. Центральний банк відстоює загальнонародні інтереси і повинен проводити незалежну політику. Центральний банк України здійснює свою діяльність на основі Закону України про Національний банк. Центральний банк — це банк банків або банк уряду. Національний банк України (НБУ) підзвітний Верховній Раді України. Це означає, що Верховна Рада призначає Голову НБУ, який щорічно звітується перед Верховною Радою та інформує її про стан грошово-кредитного ринку двічі на рік.

Провідна роль у ефективності кредитної діяльності в країні належить різноманітним банкам, які знаходяться на другому рівні банківської системи. Концентруючи і перерозподіляючи величезні грошові кошти, банки отримали можливість впливати не тільки на поведінку окремих суб'єктів, а й на економічні процеси держави в цілому, її політику, на стан справ в окремих галузях, сферах економіки і регіонах.

Функції банків:

- залучення тимчасово вільних грошей;
- регулювання грошового обігу;
- кредитування підприємств, приватних осіб;
- операції з цінними паперами;
- здійснення розрахунків і платежів у народному господарстві;
- випуск кредитних засобів обігу (депозитно-чекова емісія);
- надання консультацій та видача економічної і фінансової інформації.

Комерційні банки виконують активні (надання позик) і пасивні (залучення вкладень) операції, а також надають різні банківські послуги.

За функціями і характером виконання операцій банки поділяються на комерційні, емісійні, депозитні, інвестиційні, експортні, іпотечні, ощадні тощо.

Комерційні банки — це приватні та державні банки універсального типу. Вони є самостійними підприємствами у сфері торгівлі кредитами, яку вони здійснюють за рахунок тих грошових капіталів, котрі одержують у вигляді вкладів. Комерційні банки здійснюють діяльність на свій страх і ризик, що сприяє оперативному впливу банків на економіку. Але банки не діють безконтрольно. Основою їх діяльності є Закон України «Про банки і банківську діяльність». Контроль за діяльністю комерційних банків здійснює НБУ (визначає розмір обов'язкових резервів, встановлює розмір граничного ризику на одного дебітора та ін.). Таким чином забезпечується ліквідність комерційного банку. Уряд, Центральний банк і страхові компанії (за допомогою спеціального страхування) гарантують, що комерційний банк забезпечить збереження вкладів своїх клієнтів.

Засоби комерційного банку складаються з власних (відрахувань з поточного прибутку, нерозподіленого прибутку або розміщення акцій); залучених (вклади підприємств і населення) і емітованих (ресурси, які створюються при акцепті (згоди банку на оплату грошових документів) і при авалі (гарантія платежу, котрий використовує банк за умови банкрутства платника).

Акцептовані та авальні суми у вигляді вимог до платника і є ресурсами комерційного банку для кредитування.

Головним змістом *діяльності банків* є банківські операції.

Розрізняють такі банківські операції:

— *пасивні* — за їх допомогою банки формують власні, залучені та емітовані кошти для проведення активних операцій. Пасивні операції: розміщення акцій, відрахування з поточного та нерозподіленого прибутку, залучення коштів на депозити та вклади, емісія кредитних коштів, акцептно-авальні операції. У пасивних операціях Центрального банку привалює випуск банкнот (емісія кредитних грошей); в інвестиційних банках — випуск та розміщення цінних паперів;

— *активні операції* — це операції, за допомогою яких банки розміщують власний та залучений капітал. До них належать кредитні та інвестиційні операції. Кредитні — це видача і погашення різних видів кредитів (довгострокові — понад 5 років, середньострокові — до 5 років і короткострокові — до 1 року). Інвестиційні — це вкладення коштів у цінні папери;

— *розрахунково-касові операції* — це операції за розрахунками, які банк здійснює з поточних та інших рахунків клієнтів. Банк є посередником у платежах. За дорученням клієнтів банки ведуть розрахунки між постачальниками і тими, хто купує продукцію;

— *банківські послуги* — це діяльність банку, яка спрямована на залучення постійних клієнтів (фізичних і юридичних осіб). До них належать такі послуги:

1) *трастові (довірчі)* — діяльність банку з управління майном, що передано клієнтом банку за дорученням. Довіреною особою банків в основному є приватні особи, а також різні фонди (інвестиційні, пенсійні тощо), благодійні організації тощо.

Трастові послуги включають в себе: розпорядження спадщиною, опікунство із забезпеченням збереження майна, управління персональними трастами, агентські функції, розпорядження активами підприємства, ліквідація підприємства, зберігання цінностей;

2) *посередницькі* — посередництво в одержанні клієнтом кредиту, посередництво в операціях з валютою, цінними паперами і майном;

3) *консультативні* — проведення консультування клієнтів у галузі економічного та фінансового аналізів і бухгалтерського обліку, аналізу інвестиційних проектів, випуску та розміщенню цінних паперів;

— *лізингові операції*. Лізинг — це операція з розміщення рухомого і нерухомого майна, яке спеціально закуповується з метою здачі його в оренду підприємцю. Лізингові операції здійснює або спеціалізована лізингова компанія (як правило, заснована банком), або сам банк;

— *факторингові операції* — це операції з купівлі на договірній основі вимог за товарними поставками. У підсумку проведення подібної операції продавець вимог одержує протягом двох-трьох днів 70—90% суми у вигляді авансу. Остаточні 30—10% суми є для банку гарантією, яка виплачується підприємцю при одержанні банком сплати рахунків боржників;

— *особливим видом операцій сучасного банку є купівля державних цінних паперів* за власний рахунок. Банки мають право заробляти гроші на торгівлі цими паперами, а також на отриманні процентів, які уряд виплачує власникам цінних паперів держави.

3. Основні напрямки монетарної політики

Монетарна політика сприяє установленню в економіці загального рівня виробництва, який характеризується повною зайнятістю і відсутністю інфляції.

До загальних методів монетарного регулювання належать такі:

— *операції на відкритому ринку (купівля-продаж державних цінних паперів: облігацій, векселів, сертифікатів, банківських акцептів та інших кредитних зобов'язань)*. Цей інструмент монетарного регулювання економіки є сьогодні основним у світовій економічній

практиці тому, що він вважається більш ефективним і оперативним інструментом впливу на економічну кон'юнктуру.

Операції на відкритому ринку проводяться Центральним банком як правило спільно з групою великих банків та інших фінансово-кредитних установ.

У разі купівлі Центральний банк переводить відповідні суми комерційним банкам, збільшуючи їхні резерви, отже, і здатність їх до кредитування. Наслідком цього є підвищення грошової пропозиції в країні. У разі продажу Центральний банк списує певні суми з резервних рахунків комерційних банків, що зменшує пропозицію грошей. Отже, операції на відкритому ринку, регулюючи грошову пропозицію, впливають на економічну кон'юнктуру.

— *зміна облікової (дисконтної) ставки.* Облікова ставка як інструмент монетарної політики активно застосовується з середини XIX ст. Її виникнення пов'язане з кредитуванням Центральним банком комерційних банків, коли останнім не вистачає своїх ресурсів. І подібно до того, як комерційні банки відшкодовують процентні платежі зі своїх позик, Центральні банки відшкодовують процентні платежі, які надаються комерційним банкам. Така ставка процента називається «обліковою ставкою». З точки зору комерційних банків облікова ставка — це витрати, пов'язані з придбанням резервів. Таким чином, падіння облікової ставки стимулює комерційні банки до придбання додаткових резервів шляхом запозичення у Центрального банку, що збільшує кредитування підприємств та населення, а це у свою чергу збільшує грошову пропозицію. І навпаки, зростання облікової ставки знижує інтерес комерційних банків до одержання додаткових резервів шляхом запозичення у Центрального банку.

Тому Центральні банки, які здійснюють монетарне регулювання економіки, збільшують облікову ставку з метою обмеження грошової пропозиції.

Зменшення облікової ставки — це політика «дешевих грошей», тобто при проведенні цієї політики збільшується грошова пропозиція. Збільшення облікової ставки — це політика «дорогих грошей» — грошова пропозиція знижується.

Найбільшою популярністю облікова політика користувалась наприкінці XIX — на початку XX ст. Так, у Великобританії з 1932 до 1951 р. облікова ставка зберігалась на рівні 2%, а у США з 1937 до 1948 р. — 1%. Тобто проводилась політика «дешевих грошей».

Маніпулювання обліковою ставкою здійснюється з метою регулювання як економічної кон'юнктури в межах промислового (середнього) циклу, так і міжнародних валютних відносин. Центральний банк підвищує облікову ставку тоді, коли курс валюти тієї чи іншої країни знижується. Тобто проводиться політика «дорогих грошей». Це робиться для того, щоб стабілізувати курс валюти.

Серед інструментів монетарної політики політика облікової ставки посідає друге місце по значенню після політики Центрального банку на відкритому ринку (в окремих країнах вона є головним інструментом регулювання грошової пропозиції) і проводиться, як правило, у поєднанні з діяльністю Центрального банку на відкритому ринку.

— **зміна норми обов'язкових резервів.**

Це метод прямого впливу на обсяг банківських резервів.

Основою дії цього інструменту монетарної політики є механізм впливу банківської системи через грошовий мультиплікатор, який визначається за формулою:

$$m = \frac{1}{R},$$

де R — норма обов'язкових резервів.

Обов'язкові резерви — це кошти (активи) комерційних банків, які вони зобов'язані зберігати у Центральному банку. Обов'язкові резерви розраховують як певний відсоток від залучених коштів комерційного банку. Вони штучно обмежують грошову масу, що перебуває в обігу, а отже обмежується і обсяг інвестицій, контролюється ціна національної грошової одиниці та поліпшується стан банківської ліквідності.

Тобто, коли Центральний банк збільшує норму обов'язкових резервів, то це призводить до зменшення надлишкових резервів банку і до мультиплікаційного зменшення

грошової пропозиції. І навпаки, при зменшенні норми обов'язкових резервів відбувається мультиплікаційне розширення грошової пропозиції.

Фахівці вважають, що цей інструмент монетарної політики найбільш могутній, але достатньо грубий тому, що торкається основи банківської системи. Навіть незначна зміна норми обов'язкових резервів може викликати значні зміни в обсягах банківських депозитів та кредитів.

До селективних методів монетарної політики належать такі:

— *контроль за окремими видами кредитів*. Він використовується тоді, коли держава прагне перерозподілити позикові капітали на користь окремих галузей або обмежити загальний обсяг попиту. Це стосується позик споживачам, кредитів під заставу біржових цінних паперів, іпотечного кредиту тощо;

— *регулювання ризику і ліквідності банківських операцій*. Для цього Центральний банк встановлює певні нормативи щодо діяльності комерційних банків. Вони можуть стосуватися або максимального обсягу позики, що надається, одному клієнту, або співвідношення загального обсягу кредитних і власних коштів.

Державне регулювання ризику і ліквідності також передбачає проведення банківських ревізій, централізованих банківських операцій та страхування депозитів;

— *політика розвитку конкуренції в банківській сфері*. Вона спрямована на лібералізацію внутрішніх та міжнародних фінансових ринків, відміну контролю над процентними ставками і ряду обмежень для банків на здійснення угод на ринках цінних паперів, а також на інші види фінансової діяльності. За необхідний чинник підвищення ефективності місцевих фінансових ринків розглядається широкий доступ на них іноземних банків.

Виходячи з кейнсіанської теорії, *грошово-кредитна політика*, спрямована на розширення грошової пропозиції у короткостроковому періоді (експансіоністська), приводить до зниження облікової ставки, збільшення обсягу виробництва, зростання цін. А політика, яка спрямована на зменшення грошової маси (кредитна рестрикція), призводить відповідно до протилежних наслідків: ставка проценту збільшується, обсяг виробництва знижується; *рівень цін падає*.

У довгостроковому ж періоді одноразова необоротна зміна кількості грошей у обігу викликає лише пропорційну зміну рівня цін і не впливає на реальний обсяг виробництва, реальні планові інвестиції й процентну ставку.

Таким чином, кейнсіанське описання механізму впливу монетарної політики держави на національне виробництво свідчить про їх складні взаємозв'язки.

Монетаристи вважають, що між грошовою пропозицією і обсягом національного виробництва існує прямий зв'язок. Функція контролю за грошовою пропозицією надана Центральному банку. Коли Центральний банк успішно її виконує, тоді він має реальну можливість контролювати у державі і темпи зростання ВВП, і темпи інфляції.

З позицій монетаристів зміна грошової маси впливає на економічні процеси з деяким запізненням. Через це короткострокова грошова політика є неефективною, її слід замінити довгостроковою політикою, яка має тривалий, постійний вплив на економіку.

Боротьба з інфляцією є необхідним елементом стабілізації економіки і метою монетарної антиінфляційної політики держави. В основі цієї політики лежить аналіз причин та факторів, які визначають інфляцію, набір заходів економічної політики, яка спрямована на усунення або зниження рівня інфляції до розумних меж.

У інфляційної політики є два підходи:

- 1) проведення *адапційної політики*, тобто пристосування до інфляції;
- 2) проведення *антиінфляційних заходів* для ліквідації інфляції.

Адапційна політика побудована на тому, що усі суб'єкти ринкової економіки (домогосподарства, підприємства, держава) у своїх діях враховують інфляцію через облік втрат від зниження платоспроможності грошей. У світовій практиці є два методи компенсації цих втрат:

- 1) індексація ставки проценту (найбільш розповсюджена). Ця операція, як правило, здійснюється збільшенням ставки проценту на величину інфляційної премії;
- 2) індексація початкової, суми інвестицій, яка періодично коригується, згідно з рухом визначеного заздалегідь обумовленого індексу цін.

Світовій історії відомі *різні варіанти адапційної політики держави*. Так, наприклад, в 60-70-х роках ХХ ст. у Великобританії і в інших країнах проводилась *політика «стоп — вперед»*, тобто дуже обережний рух вперед. Але оскільки стримування цін оплачувалось зниженням продуктивності праці, ця політика виявилась неефективною.

Контроль за відношенням *цін і заробітної плати (доходів)* дав позитивний ефект у короткостроковому плані у Фінляндії (1967- 1971 рр.) та в СІЛА (1951-1952 рр.). Але у довгостроковому періоді ця політика не стала популярною і сьогодні вона не знаходить великої підтримки.

Ринкова стратегія — ця політика знаходить схвалення достатньо великої кількості вчених. Нею передбачається стримування зростання цін і заробітної плати самим ринком, посилення ринкових сил за рахунок відміни регулювання галузей промисловості, сприяння розвитку конкуренції (наприклад, відміна законів, які спрямовані проти конкуренції, таких як закон про квоти у зовнішньоекономічній діяльності — *дефляційна зовнішньоекономічна політика* та закону про мінімальну заробітну плату), *заборона монополій*, які організуються професійними спілками, *стимулювання розвитку міжнародної конкуренції*. Усі заходи, які зміцнюють позиції ринку, здатні виявити підвищений опір збільшенню цін і заробітної плати, зокрема на недосконалих ринках у плані конкуренції ринків праці та благ.

Політика податкового регулювання доходів. Ця політика базована на фіскальних заходах «батога і пряника» і передбачає обкладання податками тих суб'єктів, ціни і заробітна плата яких зростають швидко, і субсидії для тих, у кого ці показники збільшуються повільно. Цей підхід використовувався в Угорщині, Польщі, іноді у СІЛА. Ця політика може використовуватись як доповнення до ринкового механізму та жорсткої фіскальної і монетарної політики, що необхідні для боротьби з інфляцією.

Політика розподілення прибутку. Її головна ідея полягає у тому, що необхідно впроваджувати нові види трудових угод, які забезпечать працівникам участь у прибутках і доходах та безпосередньо заробітну плату. Такий підхід забезпечить менші граничні витрати на одного працівника порівняно з середнім розміром компенсації при звільненні. Тому підприємства будуть менше зацікавлені у звільненні працівників у період економічного спаду.

У різних країнах використовуються неоднакові антиінфляційні заходи. Так, наприклад, використання у США в період правління Р. Рейгана антиінфляційної програми, яка поєднувала в собі методи і концепції «економіки пропозиції», монетаристської і кейнсіанської дозволили знизити рівень інфляції до 4-6% на рік при прискоренні науково-технічного прогресу і зростанні продуктивності праці.

Урядом Р. Рейгана були використані такі інфляційні заходи:

- скорочення інфляційних програм;
- скорочення державних витрат;
- ліквідація дефіциту державного бюджету;
- проведення жорсткої обмежувальної грошово-кредитної політики.

Практично всі країни з ринковою економікою пройшли через інфляцію. Вивчення їх досвіду дає відповіді на багато питань.

Згідно з класичною теорією попит на гроші є зростаючою функцією номінального доходу, помноженого на коефіцієнт пропорційності. При цьому у І. Фішера коефіцієнт пропорційності є постійною величиною, а на думку кембріджських економістів, він може коливатися в залежності від схильності економічних суб'єктів до заощаджень.

Кейнс виділяв три мотиви, що викликають у людей попит на гроші: трансакційний, застережний, спекулятивний. Перші два мотиви він пояснює потребою людей в грошах для здійснення купівельних операцій, яка знаходиться в прямій залежності від доходу. Спекулятивний мотив пов'язувався з бажанням людей заощаджувати певну частину своїх

доходів, яке залежить від рівня процентної ставки. Процентна ставка визначає альтернативну вартість грошей, яка дорівнює втратам від неотриманого проценту. Це обумовлює обернену залежність попиту на гроші від процентної ставки. Кейнс акцентував увагу на те, що грошовий попит — це попит на реальні грошові запаси, які визначаються за допомогою корегування номінальних грошей на індекс цін. У зв'язку з цим у кейнсіанській функції попиту на гроші основною змінною є не номінальний, а реальний дохід.

Фрідманівська функція попиту на гроші помітно відрізняється від кейнсіанської функції. По-перше, якщо Кейнс у своїй функції спирається на поточний дохід, то Фрідман — на постійний дохід, який дорівнює середньому доходу у довготривалому періоді. По-друге, якщо у Кейнса процента ставка є чинником попиту на гроші, то у Фрідмана вона не справляє впливу на грошовий попит. Це пояснюється тим, що процентні ставки на всі фінансові активи, змінюються приблизно однаково. Тому альтернативна вартість зберігання грошей є незмінною величиною. У підсумку попит на гроші у Фрідмана є лише зростаючою функцією від постійного реального доходу.

Будь-яка теорія має право на існування, якщо її положення підтверджуються фактами. С. Гольфельд на основі емпіричних досліджень довів, що попит на гроші реагує на зміни рівня процентних ставок, але з меншою еластичністю, ніж на зміни рівня реального доходу. Це свідчить про обґрунтованість кейнсіанської функції попиту на гроші, згідно з якою він знаходиться в прямій залежності від реального доходу і обернений — від процентної ставки. Для ілюстрації кейнсіанської функції попиту на гроші використовують графічну модель, в якій крива грошового попиту є спадною функцією від процентної ставки і тому має від'ємний нахил. В такій моделі дохід є екзогенною змінною, який викликає зміщення кривої попиту на гроші у відповідний бік.

Рівновага на грошовому ринку свідчить про те, що на цьому ринку не має ні профіциту, ні дефіциту грошей. Але така ситуація існує лише в тенденції, яка постійно порушується і відновлюється. Рівновага грошового ринку може порушуватися зміною доходу або зміною грошової бази або незбалансованою зміною доходу і грошової бази.

Якщо рівновага порушується зростанням доходу при незмінності грошової бази, то попит на гроші як функція доходу зростає. Це викликає нестачу грошей, збільшення пропозиції негрошових активів, наприклад, облігацій. Тому ціни на облігації падають, що підвищує процентну ставку. Це, з одного боку, загальмує збільшення попиту на гроші; з іншого — дещо підвищить грошовий мультиплікатор і збільшить пропозицію грошей. Процентна ставка буде зростати доти, доки приріст попиту на гроші не врівноважиться зі збільшенням пропозиції грошей.

Якщо рівновага порушується прирістом грошової бази при незмінності доходу, та пропозиція грошей збільшується і з'являється їх надлишок. Це збільшує попит на облігації і викликає зростання їх ціни та зниження процентної ставки. Внаслідок цього зростає попит на гроші і падає грошовий мультиплікатор, який гальмує приріст грошової пропозиції. Процентна ставка буде знижуватися до тих пір поки на ринку грошей не встановиться рівновага.

Якщо забезпечується збалансована зміна доходу і грошової бази, то збільшення попиту на гроші, викликане зростанням доходу, дорівнює збільшенню пропозиції грошей, викликаному цільовою емісією грошової бази. За цих умов рівновага не порушується і процентна ставка не змінюється. В разі здійснення незбалансованої зміни доходу і грошової бази виникає нестача або надлишок грошей. В таких випадках врівноваження грошового ринку відбувається на основі одного із двох алгоритмів, які були описані в попередніх варіантах.

Процентна ставка відображає вартість послуги, пов'язаної з грошовим запозиченням, яка встановлюється в процентах до суми запозичених грошей. В залежності від способів грошового запозичення застосовуються різні процентні ставки. Але макроекономісти, як правило, використовують не конкретні процентні ставки, а процентну ставку як агрегат, який відображає загальний рівень цін на запозичені кошти. Натомість велике

значення для макроекономічного аналізу має необхідність розрізняти два види процентних ставок: реальна і номінальна.

Реальна процентна ставка — це така ставка процента, що визначає реальну кількість грошей, яку може отримати позикодавець або кількість товарів і послуг, яку він може купити за цю кількість грошей. Номінальна процентна ставка — це така ставка процента, яка формується ринком з урахуванням реальної процентної ставки та інфляції, тобто зростання цін на товари і послуги протягом терміну використання позики. Оскільки на момент укладання угоди між позичальником і позикодавцем фактична інфляція в період використання позики є невідомою величиною, то при визначенні номінальної ставки процента враховується сподівана інфляція.

Рівняння, яке є сумою реальної процентної ставки та сподіваної інфляції, називається рівнянням Фішера ($i = r + \pi^e$). На базі цього рівняння визначається реальна ставка процента. Якщо від номінальної ставки процента відняти сподівану інфляцію, то отримаємо сподівану реальну процентну ставку ($r = i - \pi^e$). Якщо від номінальної ставки процента відняти фактичну інфляцію, то отримаємо фактичну реальну процентну ставку ($r = i - \pi$). Реальна процентна ставка є важливим чинником економічної кон'юнктури. На відміну від номінальної процентної ставки, яка є інструментом, що регулює розрахунки між позикодавцем і позичальником, реальна ставка процента визначає мотивацію до отримання та надання позики.

Література: [1-5]

ТЕМА 6. ІНФЛЯЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ

1. *Поняття і сутність інфляції.*

2. *Інфляційна спіраль, інспірована сукупним попитом та інфляційна спіраль, інспірована сукупною пропозицією.*

3. *Антиінфляційна політика держави. Соціальні наслідки інфляції.*

4. *Державна антиінфляційна політика, її вплив на економічну динаміку.*

1. *Поняття і сутність інфляції*

Інфляція проявляється як стійке підвищення загального рівня цін у результаті переважання сфери обігу грошовою масою, незабезпеченою матеріальними цінностями. На практиці інфляція вимірюється зміною індексу споживчих цін.

Основні причини інфляції: надмірний попит (інфляція попиту); зростання витрат виробництва на одиницю продукції (інфляція витрат).

Інфляція попиту відбувається внаслідок перевищення сукупного попиту над сукупною пропозицією.

Інфляція має різні види:

- помірна інфляція — до 10% на рік;
- галопуюча інфляція — від 10 до 200% за рік;
- гіперінфляція — до 1000% на рік і більше.

Тобто гіперінфляція може привести до краху фінансової системи і економіки в цілому. Наслідки інфляції:

- зниження життєвого рівня населення;
- ефект інфляційного оподаткування (ефект Ганзі-Олівера);
- падіння виробництва як наслідок зниження стимулів до праці та розширення виробництва;

- некерована інфляція порушує управління економікою в цілому.

Стимування інфляції є чи найголовнішим завданням макроекономічної політики.

Інфляція відображає зростання загального рівня цін в країні за певний проміжок часу (місяць, квартал, півріччя, рік). Інструментом вимірювання рівня інфляції є індекси цін. Безпосередньо індекси цін є індексами інфляції і показують темп зростання цін. Одночасно за їх допомогою обчислюються темп приросту цін, показником яких є темп інфляції. Існує два способи обчислення темпу інфляції: на основі індексу цін базового періоду, який приймається за 100 %; на основі індексу цін попереднього періоду.

В залежності від рівня інфляції розрізняють три її види: помірна, галопуюча і гіперінфляція. В залежності від природи тих причин, які викликають інфляцію, вона поділяється на два види: інфляція попиту та інфляція витрат. В залежності від можливостей економічних суб'єктів передбачати (прогнозувати) майбутнє зростання цін інфляція буває сподіваною і несподіваною. Згідно з теорією адаптивних сподівань економічні суб'єкти формують свої інфляційні прогнози лише на базі інформації про інфляцію, яка спостерігалася в минулому періоді. Теорія раціональних сподівань спирається на інформацію не про минулий, а майбутній період і виходить з того, що економічні суб'єкти використовуючи інформацію про майбутні зміни в економіці, можуть на її базі формувати свої прогнози щодо всіх економічних змінних, в тому числі і цін.

2. Інфляційна спіраль, інспірована сукупним попитом та інфляційна спіраль, інспірована сукупною пропозицією

Серед макроекономістів не існує єдиної думки щодо причин (чинників), які викликають інфляцію. Згідно з кейнсіанською теорією причиною інфляції є надмірні сукупні видатки, тобто надмірний сукупний попит. Прихильники монетаристської теорії вважають, що причиною інфляції є надмірна кількість грошей в обігу порівняно з вартістю товарів та послуг за даних цін. При цьому монетаристи спираються на рівняння кількісної теорії грошей, в якому добуток $M \cdot V$ відображає видатки національної економіки на закупівлю товарів і послуг, які є еквівалентом сукупних видатків у кейнсіанців. Оскільки у монетаристів V є стабільною величиною, то надмірність сукупних видатків ($M \cdot V$) пояснюється надмірністю грошової маси. Таким чином відмінність між цими теоріями щодо причин інфляції полягає у відповіді на питання — що лежить в основі надмірності сукупних видатків. У кейнсіанців цією основою є надмірний сукупний попит; у монетаристів — надмірна грошова маса.

Всі чинники інфляції діляться на два види: чинники інфляції попиту і чинники інфляції витрат. Інфляція попиту спричиняється надмірністю сукупного попиту, яка проявляється у формі випереджаючого зростання сукупного попиту порівняно із сукупною пропозицією. Оскільки сукупний попит є агрегатною величиною, то до чинників інфляції попиту відноситься надмірність трьох його складових: надмірний урядовий попит, надмірний приватний попит, надмірний іноземний попит. Інфляція витрат спричиняється надмірністю сукупного попиту, що проявляється у формі випереджаючого скорочення сукупної пропозиції порівняно із сукупним попитом, яке обумовлюється зростанням середніх витрат (витрат на одиницю продукції). Тому до чинників інфляції витрат відносяться такі, які спричиняють збільшення середніх витрат. До них відносяться: зростання цін на проміжну продукцію (сировину, паливо, електроенергію тощо), зниження продуктивності ресурсів, випереджаюче зростання номінальної зарплати порівняно з продуктивністю праці, підвищення податків тощо.

Особливу роль в інфляційному механізмі відіграють гроші, які слугують платіжним засобом та інструментом реалізації сукупного попиту. Якщо домінує інфляція витрат, то збільшення грошової маси є не причиною, а наслідком інфляції. Якщо домінує інфляція попиту, то це свідчить про надмірне збільшення грошової маси, яке є не причиною інфляції, а інструментом реалізації надмірного сукупного попиту.

3. Антиінфляційна політика держави. Соціальні наслідки інфляції.

Серйозною проблемою для економіки є висока інфляція, яка викликає негативні економічні та соціальні наслідки. Серед цих наслідків основними є такі: зниження реальних заходів населення, знецінення фінансових активів, деформація відносин між позикодавцями і позичальниками, зниження мотивації до інвестування, перерозподіл доходів між приватним сектором і державою.

Підтримання інфляції і безробіття на низькому рівні є двома головними завданнями макроекономічної політики. При їх вирішенні використовується крива Філіпса. До кінця 60-х років XX століття макроекономісти спиралися на ранній варіант кривої Філіпса, яка відображала обернену залежність між номінальною зарплатою і фактичним безробіттям. Пізніше номінальна зарплата була замінена на інфляцію, а фактичне безробіття — на циклічне безробіття.

Вагомий внесок у теоретичне осмислення взаємодії інфляції і безробіття зробив англійський економіст А. Філіпс.

Крива Філіпса показує обернену залежність між інфляційним зростанням цін і скороченням безробіття (рис. 8).

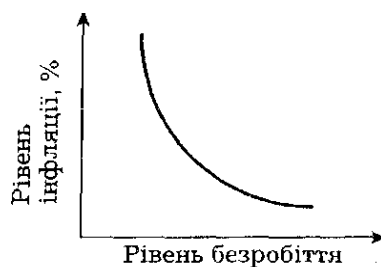

Рис. 8. Крива Філіпса

Форма кривої на рис. 8 свідчить, що інфляція висока при низькому безробітті та низька при високому безробітті.

Крива Філіпса дає концептуальні орієнтири щодо варіантів вибору економічної політики: або достатньо висока зайнятість з максимальним економічним зростанням, проте за умов швидкого підвищення цін, чи достатньо стабільні ціни, проте за умов значного безробіття. В економічній думці є різні погляди на взаємозалежність між інфляцією та безробіттям.

У 1968 році відомі американські вчені М. Фрідмен та Є. Фелпс піддали сумніву криву Філіпса. Вони доводили, що рівноважний або природний рівень безробіття визначається пропозицією праці, попитом на неї, оптимальним часом пошуків роботи та іншими макроекономічними факторами, а не середнім темпом зростання грошової маси, що призводить до інфляції. Тому, залежність між інфляцією і безробіттям за Філіпсом порушується і, як показала світова економічна криза 1974-1975 рр., в економіці може бути і висока інфляція, і високе безробіття при падінні виробництва.

Інфляція попиту відбувається внаслідок перевищення сукупного попиту над сукупною пропозицією. Така ситуація на ринку пояснюється тим, що існуючі в запасі ресурси вже повністю вичерпані. Тому надлишок грошей призводить до зростання цін при незмінному реальному обсязі виробництва, що й викликає інфляцію попиту. Сукупний попит зростає за рахунок зростання мінімальної заробітної плати внаслідок дій профспілок, а також у зв'язку з проведенням неефективної монетарної політики, яка призводить насамперед, до збільшення кредитних грошей незабезпечених товарною масою.

Інфляція пропозиції відбувається внаслідок зростання цін за рахунок збільшення витрат на одиницю продукції. Витрати на одиницю продукції — це середні витрати за відповідного обсягу виробництва. Вони визначаються як результат від поділу загальних витрат на ресурси на кількість виготовленої продукції. Джерелами цієї інфляції є збільшення номінальної заробітної плати і підвищення цін на сировину та енергію.

4. Державна антиінфляційна політика, її вплив на економічну динаміку.

Система антиінфляційного захисту включає у себе; — політику впливу на ринок (політика зайнятості та перекваліфікації, політика сприяння конкуренції);

— політику заробітної плати і цін або політику доходів (ставки заробітної плати повинні зростати тільки при зростанні продуктивності праці, тоді в економіці в цілому це не призведе до збільшення витрат виробництва; ціни повинні змінюватися таким чином, щоб вони могли компенсувати зміни питомих витрат на робочу силу, тобто в галузях, де темп зростання продуктивності праці дорівнював середньонаціональному, ціни повинні бути незмінними, оскільки питомі витрати на робочу силу також не зміняться, а де продуктивність праці зростала повільніше — ціни повинні збільшуватися таким чином, щоб можливо було покрити зростання витрат на робочу силу);

— політику, яка орієнтована на встановлення граничних ставок податків.

Крім того, крива Філіпса була доповнена сподіваною інфляцією та інфляцією витрат, яка спричиняється збуреннями сукупної пропозиції. Отже, в сучасному варіанті кривої Філіпса інфляція знаходиться в оберненій залежності від циклічного безробіття з поправкою на сподівану інфляцію та інфляцію витрат. Тому вона має від'ємний нахил.

Сума сподіваної інфляції та інфляції, викликані збуреннями сукупної пропозиції, є інфляцією повної зайнятості. Такій інфляції відповідає природне безробіття. Якщо інфляція повної зайнятості змінюється, то крива Філіпса зміщується у відповідний бік. Зміни в інфляції, що викликаються циклічним безробіттям, відображаються через відповідне переміщення точки інфляції вздовж нерухомої кривої Філіпса. Використовуючи криву Філіпса, уряд може робити вибір між інфляцією і безробіттям. Цього він може досягти заходами, які здатні впливати на циклічний компонент безробіття. Але ціною його зменшення є прискорення інфляції. Обмежуючи сукупний попит, він може ціною збільшення безробіття уповільнити інфляцію.

Вибір між інфляцією і безробіттям існує лише у короткостроковому періоді. У довгостроковому періоді можливість такого вибору зникає. Це пояснюється тим, що в довгостроковому періоді зарплата пристосовується до інфляції: прискорення інфляції викликає адекватне зростання номінальної зарплати, а її уповільнення — адекватне зменшення номінальної зарплати. За таких умов зменшення безробіття відносно природної норми ціною прискорення інфляції нейтралізується адекватним зростанням номінальної зарплати, яке збільшуючи середні витрати, зменшує обсяг виробництва і збільшує безробіття до природного рівня. І навпаки, збільшення безробіття відносно природної норми ціною уповільнення інфляції нейтралізується падінням номінальної зарплати, яке зменшуючи середні витрати збільшує обсяг виробництва і зменшує безробіття до природного рівня. Відсутність залежності між інфляцією і безробіттям свідчить про те, що довгострокова крива Філіпса має вигляд вертикальної лінії, яка бере свій початок в точці потенційного ВВП.

Література: [1-5]

Тема 7. СПОЖИВАННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ

1. Функція споживання, її графічне зображення, фактори, які визначають її положення на графіку.

2. Кейнсіанська і класична трактовка теорії споживання і заощаджень. Поняття середньої і граничної здатності до споживання і заощаджень.

3. Інвестиції і фактори інвестування.

1. Функція споживання, її графічне зображення, фактори, які визначають її положення на графіку

Дохід домогосподарств (особистий дохід) є головним елементом розподілу ВВП і джерелом витрат домогосподарств на споживання (приватне споживання). Величина особистого доходу формується переважно на ринку ресурсів, де домогосподарства отримують доходи від продажу своїх ресурсів підприємствам. До них входять зарплата найманих працівників, змішаний дохід, доходи від активів. В змішаній відкритій економіці до складу особистого доходу входять також соціальні трансфери, які надаються переважно державою, а також рештою світу.

Слід розрізняти особистий дохід і особистий наявний дохід. За своїм визначенням наявний дохід — це та частина доходу, яка залишається у розпорядженні суб'єктів приватної економіки після сплати податків. В нашій спрощеній економіці податків немає. Тому весь особистий дохід є особистим наявним доходом. Він дорівнює ВВП за мінусом наявного доходу підприємств. Останній складається з амортизації та нерозподіленого прибутку. Особистий наявний дохід є безпосереднім джерелом споживання домогосподарств. Але певна його частина спрямовується на заощадження. Це означає, що особистий наявний дохід розподіляється на споживання і заощадження.

Споживання та інвестиції відіграють вирішальну роль в економіці країн. У країнах, де споживається значна частка доходів, інвестують, як правило, мало, і для них характерні помірні темпи економічного зростання. І, навпаки, у тих країнах, де споживається незначна частка доходів/інвестують великі кошти, і тому там спостерігаються високі темпи економічного зростання.

Споживання — це найголовніший компонент ВВП. Серед його найважливіших статей — житло, транспортні засоби, продовольство та медичні послуги.

Головним фактором, який впливає на споживання, є дохід після сплати податків (рис. 16).

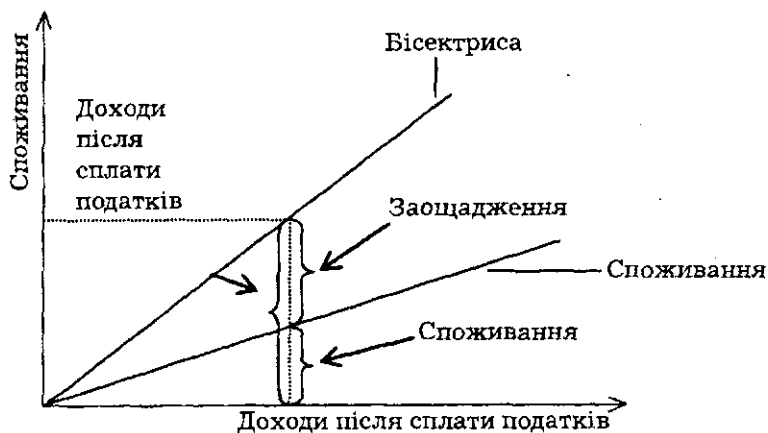

Рис. 16. Споживання і дохід після сплати податків

Кожна точка на прямій споживання показує взаємозалежність між споживанням і доходом після сплати податків за кожен рік. Ці точки означають траєкторію прямої споживання.

Заощадження — це дохід, який не споживається.

Графічно функціональна залежність між заощадженням та доходом після сплати податків відображається наступним чином (рис. 17).

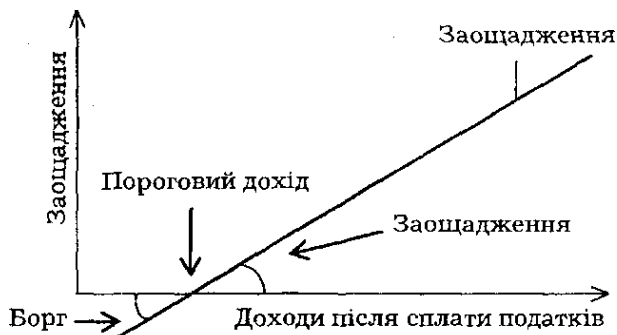

Рис. 17. Заощадження і пороговий дохід

На величину споживання та заощадження, крім основного фактора — доход} після сплати податків, впливають і наступні фактори:

Багатство: чим більше у домогосподарств багатства, яке вони накопичили, тим більше величина споживання і менша величина заощаджень при будь-якому рівні поточного доходу.

Багатство — це нерухомість (будинки, автомобілі, побутова техніка та інші предмети довгострокового використання); сюди також відносять фінансові засоби домогосподарств (наявні гроші, заощадження у банку, акції, облігації, страхові поліси, пенсії).

Домогосподарства заощаджують, зменшуючи споживання, щоб накопичити багатство. При інших рівних умовах, чим більше багатства накопичили домогосподарства, тим менше в них стимулів для заощадження, щоб накопичити додаткове багатство. Графічно це виглядає як зміщення прямої заощадження вниз (рис. 17), а прямої споживання — вгору (рис. 16).

Рівень цін: зростання рівня цін призводить до зміщення графіка споживання вниз, а зниження — до зміщення вгору. Зміна рівня цін змінює реальну вартість (купівельну спроможність) окремих видів багатства. Це і є ефект багатства, про який йшла мова у темі 4.

Очікування: очікування домогосподарств, які пов'язані з майбутніми цінами, грошовими доходами і наявністю товарів, можуть мати суттєвий вплив на споживання і заощадження. Очікування збільшення цін (інфляція) і дефіциту товарів веде до збільшення споживання і зниження заощадження. Тобто до зміщення графіку споживання вгору, а заощадження вниз. Очікування інфляції і дефіциту товарів спонукає людей купувати товари про запас, щоб запобігти більш високим майбутнім цінам і відсутності або нестачі товарів. Очікування приросту грошових доходів у майбутньому веде до того, що споживачі більш повільніше поводяться з поточними витратами. І навпаки — очікування зниження доходів і передчуття достатку товарів можуть скоротити споживання і збільшити заощадження.

Споживча заборгованість (виплата процентів за споживчі кредити, погашення оплати за комунальні послуги). Коли споживча заборгованість велика, то споживачі будуть скорочувати, поточні споживання, щоб знизити заборгованість. І навпаки.

Оподаткування. Зростання податків знижує і споживання, і заощадження. Графічно це буде виглядати як зміщення графіків споживання і заощадження вниз. І навпаки — зниження податків збільшує і споживання, і заощадження. Графіки ж споживання і заощадження змістяться вгору.

3. Кейнсіанська і класична трактовка теорії споживання і заощаджень. Поняття середньої і граничної здатності до споживання і заощаджень

Показники середньої та граничної схильності до споживання та заощадження дозволяють визначити характер функцій споживання та заощадження і за їх допомогою прогнозувати динаміку споживчих витрат і заощадження залежно від будь-якої зміни у доході після сплати податків.

Схильність до споживання, або заощадження — це рівень споживання або заощадження до рівня доходу.

Середня схильність до споживання (APC) — це виражена у процентах частина доходу, яка споживається:

$$APC = \text{споживання} / \text{дохід} \times 100\%$$

Зміни *величини* споживання переміщують графік споживання з однієї точки в іншу. Причиною такого явища є зміни в рівні доходу після сплати податків. Всі інші причини *змінюють споживання* і зміщують графік споживання вниз або вгору. Аналогічної цьому і зміни *величини* заощадження та *зміна заощадження*.

Економісти всіх шкіл єдині в тому, що графіки споживання і заощадження є стабільними, коли держава не приймає навмисних дій для їх змін. Це пояснюється тим, що на споживання і заощадження великий вплив мають звичаї. Крім того, враховується, що фактори, які не пов'язані з доходом, різноманітні зміни в них часто-густо діють у протилежних напрямках і тому взаємозрівноважуються.

Середня схильність до заощадження (APS) — це виражена у відсотках частка доходу, яка заощаджується:

$$APS = \text{заощадження} / \text{дохід} \times 100\%$$

Сума APC і APS дорівнює 100%.

Споживання домогосподарством визначеної частки доходу не гарантує того, що вони будуть споживати ту ж саму частку при зміні величини доходу.

Частка приросту (скорочення) доходу, яка споживається, є граничною схильністю до споживання (MPC), або це є відношення змін у споживанні до змін у величині доходу, які викликали зміни у споживанні:

$$MPC = \text{зміни у споживанні} / \text{зміни у доході}$$

Аналогічно: гранична схильність до заощадження — це частка приросту (скорочення) доходу, яка заощаджується (MPS), або це є відношення змін у заощадженні до змін у величині доходу, які викликали зміни у заощадженні:

$$MPS = \text{зміни у заощадженні} / \text{зміни у доході}$$

$MPC + MPS = 1$, тобто приріст доходу може або споживатися, або заощаджуватися.

Визначено, що населення витрачає менше, ніж отримує, а на підприємствах витрати перевищують доходи. Частка доходів домогосподарств перетворюється в кредити виробникам, тобто заощадження перетворюються в інвестиції.

Спроба суспільства більше заощаджувати може фактично призвести до того ж або навіть меншого фактичного обсягу заощадження (рис. 18). Це явище в економіці має назву парадоксу заощадження.

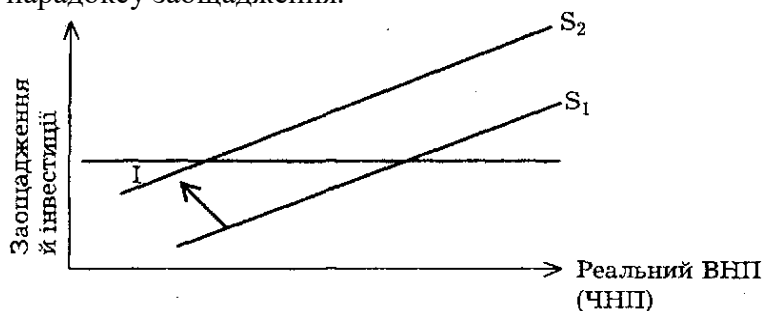

Рис. 18. Парадокс заощадження

Коли зрушення вгору кривої запланованих інвестицій (I) не відбувається, то кожна спроба домогосподарств більше заощаджувати (зрушення з S_1 в S_2) виявиться марною у зв'язку з багаторазовим зниженням (ефект мультиплікатора) рівноважного ВВП (ЧНП).

Заощадження домогосподарств є одним із джерел, за рахунок яких вони переміщують свої доходи з одного періоду в інший з метою регулювання в часі рівня свого споживання. Але заощадження є не лише джерелом міжчасового переміщення доходів, а й засобом їх примноження. Це пояснюється тим, що майбутня вартість заощадженої суми грошей більше їх теперішньої вартості на величину процентів, нарахованих за кожний рік заощаджувального періоду. Такий метод обчислення вартості грошей називається методом нарахування складного проценту. В його основі лежить використання ставки дисконту. Вона визначається як максимально можливий рівень доходу, котрий можна отримати по альтернативним варіантам вкладання коштів. Ставка дисконта використовується також при обчисленні теперішньої вартості бажаної майбутньої вартості. З цією метою застосовується метод дисконтування.

Схильність домогосподарств до заощаджень залежить не лише від їх бажання, а й від рівня їхнього доходу. При високому рівні доходу схильність до заощаджень зростає, при низькому — падає. Для аналізу рівня диференціації доходів домогосподарств застосовується різні методи та показники. Найбільшого визнання отримала крива Лоренця, яка відображає ступінь нерівності в доходах через відхилення кривої, що показує фактичний розподіл доходу між групами сімей, від бісектриси, що характеризує абсолютну рівність в доходах. Крім кривої Лоренця для визначення рівня диференціації особистих доходів використовують такі показники як децильний коефіцієнт і коефіцієнт Джіні.

Першим хто пов'язав споживання з особистим доходом був Кейнс. Згідно з кейнсіанською теорією споживання є зростаючою функцією від поточного наявного доходу домогосподарств. Сучасні кейнсіанці модифікували цю функцію і особистий наявний дохід замінили на наявний дохід приватної економіки. В кейнсіанській функції наявний дохід втілюється у споживання згідно з граничною схильністю до споживання, рівень якої, як правило, менше одиниці і більше нуля. Оберненою стороною граничної схильності до споживання є гранична схильність до заощаджень.

Ще одним елементом кейнсіанської функції споживання є автономне споживання, яке не залежить від поточного доходу. Оскільки у підсумку споживання є лише функцією доходу, то це означає, що на автономне споживання можуть впливати попередні та майбутні доходи домогосподарств. На цій підставі до чинників автономного споживання можна віднести багатство (активи) і запозичення (пасиви). Багатство формується заощадженнями, які були здійснені за рахунок доходів попередніх періодів, і слугує джерелом доходів і споживання у поточному періоді. Запозичення збільшує споживання відносно доходу у поточному періоді і зменшує споживання відносно доходу у майбутньому періоді, за рахунок якого повертаються борги.

Широке визнання отримали функції споживання, що спираються на теорію Фішера. Згідно з цією теорією домогосподарства в процесі прийняття рішень щодо споживання здійснюють міжчасовий вибір і враховують як поточний дохід, так і переміщення доходу між різними періодами життя за рахунок заощаджень та позик. Звідси випливає ключова ідея — споживання в кожному окремому періоді життя людини залежить від її доходу упродовж усього її життя.

Згідно з гіпотезою життєвого циклу люди прагнуть мати рівномірний рівень споживання протягом всіх періодів свого життя. Тому вони багато заощаджують тобто накопичують багатство в періоди, коли їхні доходи вищі за середні протягом життя, і більше витрачають на споживання за рахунок доходів від багатства в періоди, коли їхні доходи нижчі за середні упродовж життя. Тому відповідно з даною гіпотезою споживання є функцією двох змінних: поточного доходу і багатства. Згідно з гіпотезою постійного доходу споживання залежить не від поточного, а постійного доходу. В математичній інтерпретації постійний дохід

являє собою середньозважену величину або тренд поточних доходів людини за всі роки її життя. Тому за даною гіпотезою споживання є функцією постійного доходу.

4. Інвестиції і фактори інвестування

Інвестиції — другий компонент ВВП. Інвестиції відіграють подвійну роль в макроекономіці. По-перше, це дуже значний та мінливий компонент видатків. Різні зміни в обсязі інвестицій можуть істотно змінювати сукупний попит, а звідси й обсяг виробництва та зайнятість.

По-друге, вони впливають через капіталоутворення на потенційний обсяг виробництва та сукупну пропозицію.

Реальні інвестиції — це фінансові вкладення в конкретний довгостроковий проект, які спрямовуються на будівництво нових підприємств, або на придбання чи поглинання існуючих компаній.

Залежно від об'єктів інвестиції поділяються на:

- матеріальні;
- нематеріальні.

До нематеріальних інвестицій належать вкладення в:

- підготовку кадрів;
- наукові дослідження і різні розробки;
- рекламу;
- людський капітал.

Портфельні інвестиції — це вкладення капіталу у придбання пакету цінних паперів з метою отримання прибутку.

Заощадження — це *позики*, які домогосподарства надають підприємствам, а *інвестиції* — це *сума*, яку підприємства беруть у *позичку* у домогосподарств.

Існує зв'язок між споживанням, інвестиціями і доходом:

- споживання в цьому році залежить від доходу у минулому році;
- дохід майбутнього року залежить від інвестицій цього року: зростання інвестицій спричинятиме збільшення доходу і навпаки.

При низькому рівні доходу і обсязі виробництва на підприємстві будуть потужності, які не використовуються, або які є надлишковими, тобто устаткування буде простоювати. Це означає, що стимули для придбання основного капіталу будуть незначні. При зростанні ж доходу надлишок потужностей зникає і в підприємства з'являються стимули поповнити свій основний капітал.

Посилений вплив інвестицій на дохід називається *ефектом мультиплікатора*.

Мультиплікатор інвестицій (М) показує, у скільки разів зростає дохід при певному зростанні інвестицій:

$$M = \frac{\Delta \text{ВВП}(\text{ЧНП})}{\Delta I}.$$

Мультиплікатор показує залежність між інвестиціями і доходом в обох напрямках: як у бік збільшення, так і у бік зниження. Скорочення інвестицій призводить до падіння (а іноді і до катастрофічного) доходу.

На конкретну величину значення мультиплікатора впливає гранична схильність до споживання і заощадження. Чим більше приросту доходу витрачається на споживання, тим більший і мультиплікатор.

Отже, мультиплікатор інвестицій також можна розрахувати за наступними формулами:

$$M = \frac{1}{MPS} \text{ або } M = \frac{1}{1 - MPC}.$$

На рівень інвестицій впливають два основних фактори:

- очікувана норма прибутку, яку підприємець розраховує одержати від інвестицій;
- процентна ставка за кредитами.

Інвестиції будуть здійснюватись тоді, коли норма очікуваного прибутку перевищуватиме реальну процентну ставку. Тобто попит на інвестиції знаходиться в оберненій залежності між процентною ставкою і сукупною величиною необхідних інвестиційних товарів.

Графічно це виглядає наступним чином (рис. 19).

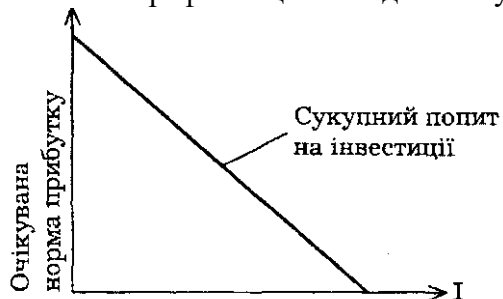

Рис. 19. Крива сукупного попиту на інвестиції

Крім того, на інвестиції впливають такі фактори, як рівень доходів, політичні відносини, невдачі нових невиконаних виробів, зміни у податкових ставках, підходи до стабілізації економіки та інші зміни елементів економічного життя.

Література: [1-5]

Тема 8. ПРИВАТНІ ІНВЕСТИЦІЇ

1. *Поняття інвестиційного попиту.*
2. *Функції автономних інвестицій.*
3. *Визначення оптимального розміру капіталу, що використовує фірма. Залежність між інвестиціями і ВВП.*
4. *Заощадження та інвестиції. Рівновага на фінансових ринках.*

1. Поняття інвестиційного попиту

Інвестиції — це витрати, які здійснюються з метою створення нового капіталу та відшкодування зношеного капіталу. В короткостроковому періоді інвестиції впливають на сукупний попит і ВВП; в довгостроковому періоді — на обсяг капіталу і потенційний ВВП. Зростання сукупного попиту і ВВП залежить від приросту валових інвестицій, а нагромадження обсягів капіталу — від обсягу чистих інвестицій, тобто від співвідношення між валовими інвестиціями та амортизацією.

В макроекономічному моделюванні використовується проста інвестиційна функція, в якій базовою змінною попиту на інвестиції є лише процентна ставка. Це пояснюється двома обставинами: по-перше, процентна ставка є спільним чинником всіх компонентів інвестиційного попиту; по-друге, процентна ставка є тим чинником, на який може впливати кон'юнктура на ринку позичкового капіталу і монетарна політика. Вплив інших чинників на інвестиційний попит враховується в автономній складовій простої інвестиційної функції. Крива, яка відображає обернену залежність між інвестиціями і процентною ставкою, має від'ємний нахил. Вплив інших чинників на інвестиційний попит викликає зміщення цієї кривої у відповідний бік. До складу інших чинників інвестиційного попиту відносяться технічний прогрес, рівень забезпеченості основним капіталом, податки на підприємців, ділові очікування.

2. Функції автономних інвестицій

В основі кейнсіанської функції інвестицій в основний капітал лежить гранична ефективність капіталу. Вона визначається такою ставкою дисконту, яка врівноважує дисконтовану вартість очікуваних прибутків від інвестування з відновною вартістю капітального майна. Граничній ефективності капітала протистоїть поточна ставка процента, яка визначається на ринку позичкового капіталу. Попит виникає лише на такі інвестиційні проекти, для яких поточна ставка процента є нижчою, ніж гранична ефективність капіталу. Чим нижче ставка процента відносно граничної ефективності капіталу, тим більша кількість інвестиційних проектів буде ефективною і тим більше попит на інвестиції. Тому у Кейнса інвестиції є спадною функцією від ставки процента, верхньою межею якої є гранична ефективність капіталу. За таких умов крива попиту на інвестиції має від'ємний нахил.

3. Визначення оптимального розміру капіталу, що використовує фірма. Залежність між інвестиціями і ВВП.

В основі неокласичної функції інвестицій в основний капітал лежить розрив між бажаним і наявним обсягами капіталу. Бажаний обсяг капіталу знаходиться в оберненій залежності від граничних витрат на капітал і в прямій — від очікуваних обсягів виробництва. При цьому граничні витрати на капітал є сумою реальної ставки проценту, норми амортизації і чистих граничних податків. Очікуваний обсяг виробництва — це середньорічний обсяг, який відповідає уявленню підприємців про майбутній попит на їх продукцію. Прихильники неокласичної теорії спираються на модель гнучкого акселератора, згідно з яким попит на чисті інвестиції в поточному періоді залежить від капітального розриву та частки, на яку усувається цей розрив в кожному поточному періоді. Попит на відновлювальні інвестиції залежить від середньої вартості капіталу в поточному періоді та норми амортизації. Звідси за неокласичною теорією попит на інвестиції є сумою попиту на відновлювальні та чисті інвестиції.

Інвестиції в житлове будівництво — це витрати на будівництво нового житла і реконструкцію наявного житла. Такі інвестиції знаходяться в прямій залежності від ціни, яка встановлюється на ринку наявного житла. Чим вища ціна житла, тим вище прибутковість його будівництва, тим більше мотивація до інвестування в житлове будівництво. Ціна залежить від попиту. Тому чинники, що впливають на попит на житло, є чинниками інвестицій в житлове будівництво. До таких чинників відносяться сукупний дохід (ВВП), чисельність населення, реальна процентна ставка. Інвестиції в житлове будівництво є зростаючою функцією від ВВП і чисельності населення та спадною функцією від реальної процентної ставки. Інвестиції в запаси — це зміна величини запасів. Такі інвестиції є зростаючою функцією від обсягів виробництва і спадною функцією від реальної процентної ставки.

4. Заощадження та інвестиції. Рівновага на фінансових ринках

Крім чинників, які визначають прибутковість інвестиційних проектів, інвестиційний попит залежить також і від фінансово-інвестиційних ресурсів, які обмежують інвестиційний попит. Джерелом цих ресурсів є заощадження. В умовах приватної безподаткової економіки заощадження є тією частиною ВВП-доходу, яка не витрачається на приватне споживання. Оскільки заощадження є єдиним джерелом фінансування інвестицій, то між заощадженнями та інвестиціями має спостерігатися рівновага. В макроекономічній науці не існує єдиної думки відносно того, як досягається така рівновага. На цю тему конкурують між собою класична та кейнсіанська теорії.

Згідно з класичною теорією рівновага між заощадженнями та інвестиціями досягається завдяки коливанню процентної ставки під впливом попиту на позичкові кошти (інвестиції) та їх пропозиції (заощадження). Так, відхилення від повної зайнятості внаслідок зменшення інвестицій знижує проценту ставку, яка скорочує заощадження до рівноважного

рівня. На думку класиків, зменшення заощаджень супроводжується адекватним збільшенням споживання, що відновлює повну зайнятість. Згідно з кейнсіанською теорією відхилення від повної зайнятості внаслідок зменшення інвестицій знижує процентну ставку. Але не вона зменшує заощадження. Зменшення заощаджень до рівня інвестицій зменшує ВВП, а заощадження як функція доходу зменшуються до рівня інвестицій. Це означає, що у кейнсіанців рівновага між заощадженнями та інвестиціями може досягатися за неповної зайнятості.

Заощадження здійснюють домогосподарства і підприємства. Оскільки заощадження домогосподарств перевищують їх потреби для інвестування, а заощадження підприємств є недостатніми для інвестування, то це викликає необхідність переміщення вільних коштів домогосподарств у тимчасове використання підприємствами. Їх переміщення здійснюється через фінансові ринки і фінансових посередників. Головними інструментами фінансових ринків є облігації та акції. Фінансове посередництво здійснюють банки, страхові компанії, пенсійні фонди, а також інвестиційні посередники.

Література: [1-5]

ТЕМА 9. СУКУПНІ ВИТРАТИ І ВВП

1. Поняття видатків, фактори, які визначають їх.

2. Вплив видатків на розміри валового внутрішнього продукту країни. Поняття акселератора.

3. Поняття мультиплікатора державних витрат та інвестицій.

1. Поняття видатків, фактори, які визначають їх

Рівноважний ВВП забезпечується тоді, коли загальна кількість виробленої продукції (ВВП) дорівнює загальній кількості продукції, яку економіка має намір купити. Згідно з моделлю $AD-AS$ рівноважний ВВП є таким обсягом виробленої продукції, який за даних цін врівноважується із сукупним попитом. Але у підсумку попит реалізується через витрати. Тому важливе значення має визначення рівноважного ВВП на базі сукупних витрат за припущення, що ціни не змінюються. При цьому в основі визначення рівноважного ВВП лежать не фактичні, а заплановані сукупні витрати, які є грошовим еквівалентом сукупного попиту.

Згідно з методом «витрати—випуск» рівноважний ВВП є таким обсягом виробленої продукції, який дорівнює запланованим сукупним видаткам. Якщо ВВП більше запланованих сукупних витрат, то це свідчить про виникнення перевиробництва, яке супроводжується незапланованим збільшенням інвестицій в товарні запаси, що спонукає підприємства скорочувати ВВП до рівноважного обсягу. Якщо ВВП менше запланованих сукупних витрат, то це є ознакою недовиробництва, яке супроводжується незапланованим зменшенням інвестицій в товарні запаси, що спонукає підприємства збільшувати ВВП до рівноважного обсягу.

Згідно з методом «вилучення—ін'єкції» рівноважним є такий ВВП, який в процесі розподілу породжує вилучення із сукупних витрат, що врівноважуються з ін'єкціями в сукупні витрати. У спрощеній економіці вилученнями є заощадження, а ін'єкціями — інвестиції. Тому рівноважний ВВП забезпечується тоді, коли заощадження дорівнюють запланованим інвестиціям. Будь-які відхилення фактичних інвестицій від заощаджень свідчать про виникнення незапланованих інвестицій в товарні запаси, які спонукають підприємства змінювати обсяг виробництва в напрямку до рівноважного ВВП.

2. Вплив видатків на розміри валового внутрішнього продукту країни. Поняття акселератора

Між запланованими сукупними видатками і рівноважним ВВП існує не проста, а помножена залежність, яка вимірюється мультиплікатором витрат. Він показує на скільки одиниць змінюється ВВП при зміні автономних витрат на одиницю. Щоб розкрити залежність між ВВП та автономними видатками, слід врахувати відмінність між автономними та індукційованими видатками у складі запланованих сукупних витрат. До автономних відносяться витрати, які впливають на дохід, але не залежать від доходу; до індукційованих — витрати, що змінюються внаслідок зміни доходу.

Головною компонентою моделі регулюючого механізму, який зорієнтований на сукупну пропозицію, є використання податків як антиінфляційного заходу. Спираючись на криву А. Лаффера (вчений, який дослідив, що коли ставки оподаткування перевищують визначену межу, то підприємці або припиняють роботу, або ухиляються від сплати податків), прибічники цієї теорії виступали за скорочення податків.

І хоча емпіричні факти іноді викликали деякі сумніви щодо справедливості цього механізму регулювання ринкової економіки, деякі його елементи були успішно використані в економічній політиці президента США Р. Рейгана (рейганоміка).

Для регулювання економікою використовуються три основних методи:

- державне регулювання шляхом оподаткування;
- державне регулювання економічного і соціального життя суспільства;
- правове регулювання економічних і соціальних процесів.

Кінцевою метою *першого методу* є формування доходів

державного бюджету для здійснення необхідних державних видатків.

Оподаткування є важливим інструментом впливу держави на економічну діяльність.

Оптимальне оподаткування стимулює економічну діяльність у державі.

Оподаткування здійснюється за допомогою прямих та непрямих податків.

До прямих податків належать:

- податок на прибуток підприємств і організацій;
- податок у фонди соціального забезпечення;
- податок у фонди страхування;
- податок на доходи фізичних осіб.

До непрямих податків належать:

- податок на додану вартість;
- акцизні збори.

Суб'єкти оподаткування: підприємства, працівники, покупці.

Величина податків і порядок їх сплати визначаються законодавчими актами.

Основним з них є закон «Про оподаткування доходів підприємств і організацій».

Другий метод державного регулювання використовується при витрачанні державою бюджетних коштів. Цей метод реалізується при проведенні економічної політики держави. До неї належать:

— фінансова політика, яка полягає в тому, що держава безкоштовно виділяє бюджетні кошти для задоволення загальноекономічних і загальнонаціональних інтересів (створення і розвиток нових галузей народного господарства, будівництво нових державних підприємств, розвиток сфери послуг, фінансування наукових досліджень, освіти і медицини та ін.);

— кредитна і грошова політика, яка направлена на регулювання кредиту та грошового обігу. Здійснюється через Центральний банк. Основна мета: стабілізація грошового ринку;

— інвестиційна політика. Вона тісно переплітається з фінансовою і кредитною політикою. Крім того, інвестиційна політика пов'язана і з амортизацією. Для прискорення

НТП, технічного оновлення виробництва держава підвищує ставки амортизаційних відрахувань. До *другого методу* належить і соціальне регулювання, яке зачіпає економічні інтереси всіх підприємців і населення. Соціальне регулювання направлене на соціальне забезпечення (пенсійне забезпечення, медичне страхування, страхування від нещасних випадків, стипендії, допомога по безробіттю); забезпечення освіти і медичного обслуговування; забезпечення житлом. *Третій метод* державного регулювання — правовий. Об'єктами регулювання є величина мінімальної заробітної плати, тривалість робочого часу та відпусток, порядок звільнення з роботи, заходи з техніки безпеки, прожитковий мінімум, мінімальний розмір пенсій та ін.

В моделі рівноважного ВВП спрощеної економіки індукційованими є витрати на споживання. Звідси впливає такий алгоритм: приріст автономних витрат на адекватну величину збільшує дохід, що породжує індукційовані витрати на споживання, які у свою чергу збільшують дохід. Завдяки цьому дохід збільшується на величину, що перевищує приріст автономних витрат. Величина цього перевищення є ефектом мультиплікатора.

3. Поняття мультиплікатора державних витрат та інвестицій

У спрощеній економіці мультиплікатор витрат перебуває в прямій залежності від граничної схильності до споживання і в оберненій — від граничної схильності до заощаджень. Оскільки гранична схильність до заощаджень менше одиниці, то мультиплікатор витрат більше одиниці. Це означає, що приріст автономних витрат на 1 грн спричиняє приріст рівноважного ВВП більше, ніж на 1 грн.

Згідно з кейнсіанською теорією рівновага в економіці забезпечується за умов як повної та і неповної зайнятості. Зазначені умови залежать від співвідношення між запланованими сукупними видатками і потенційно необхідними сукупними видатками, тобто видатками, які необхідні для закупівлі потенційного ВВП. Від цього співвідношення залежить різнобіжність між рівноважним ВВП і потенційним ВВП, а також інфляція.

Якщо заплановані сукупні витрати менше потенційно необхідної величини, то фактично рівноважний ВВП менше, ніж потенційно рівноважний ВВП. Таке явище називається рецесійним розривом. Кількісно рецесійний розрив — це така величина, на яку заплановані автономні витрати менші, ніж потенційно необхідні автономні витрати. Розрив називається рецесійним тому, що він викликає в економіці рецесію, тобто скорочення обсягу виробництва відносно потенційного ВВП.

Якщо заплановані сукупні витрати є надмірними порівняно з потенційно необхідними сукупними видатками, то фактично рівноважний ВВП номінально перевищує потенційно рівноважний ВВП, тобто за рахунок інфляції. Таке явище називається інфляційним розривом. Кількісно інфляційний розрив є такою величиною, на яку заплановані автономні витрати перевищують потенційно необхідні автономні витрати. Такий розрив називається інфляційним тому, що в умовах повної зайнятості він повністю трансформується у зростання цін і не збільшує обсяг виробництва. В економіці з надмірною зайнятістю може виникати інфляційно-експансійний розрив. За таких умов фактично рівноважний ВВП перевищує потенційно рівноважний ВВП як інфляційно так і реально.

Література: [1-5]

Тема 10. ДЕРЖАВА В СИСТЕМІ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

1. Необхідність державного регулювання економіки.

2. Співвідношення державного регулювання економіки з ринковим регулюванням.

3. Механізм державного впливу на економіку, інструменти державного регулювання економіки.

4. Сутність фіскальної політики. Дискреційна і не дискреційна фіскальна політика. Стимулююча і стримувальна фіскальна політика.

1. Необхідність державного регулювання економіки.

Роль держави в системі макроекономічного регулювання проявляється через функції, які вона виконує в кругопотоці ресурсів, доходів і продуктів. По-перше, вона виконує перерозподільчу функцію в економіці. Змінюючи рівень податків і трансфертів, держава перерозподіляє доходи між приватним сектором економіки і державним сектором, який займається виробництвом суспільних благ. Крім того, стягуючи податки із заможних домогосподарств, держава за допомогою трансфертів, що надаються незаможним домогосподарствам, зменшує розрив у доходах. По-друге, держава виконує стабілізаційну функцію в економіці. Так, в умовах надмірного безробіття уряд може збільшити свої видатки, що збільшить сукупний попит і зменшить безробіття. Цього він може досягти і за допомогою зниження рівня оподаткування. В умовах високої інфляції уряд може вдатися до протилежних заходів.

Вплив держави на параметри економічної рівноваги за методом «видатки—випуск» проявляється з двох боків. З одного боку, сукупні видатки доповнюються державними закупівлями, які відображають видатки уряду на закупівлю товарів і послуг, що фінансуються за рахунок чистих податків. З іншого боку, з появою держави суттєво трансформується функція споживання. В основі її трансформації лежить зменшення наявного доходу приватної економіки на величину чистих податків. Це означає, що держава зменшує приватне споживання за будь-якого рівня доходу.

Включення держави до економічної системи доповнює вилучення з економічного кругообігу чистими податками, а ін'єкції — державними закупівлями. При цьому приватні заощадження зменшуються на величину чистих податків, за рахунок яких здійснюється державне споживання і державні заощадження. Тому в змішаній закритій економіці національні заощадження є сумою приватних та державних заощаджень, а економічна рівновага трансформується в рівновагу між національними заощадженнями та інвестиціями. Важливе аналітичне значення має рівновага між приватними інвестиціями та внутрішніми ресурсами їх фінансування. Величина цих ресурсів залежить від приватних заощаджень та стану державного бюджету.

Стабілізаційна політика — це сукупність державних заходів, спрямованих на пом'якшення економічних коливань у короткостроковому періоді з метою підтримання повної зайнятості та оптимальної інфляції. В основі стабілізаційної політики лежить фіскальна і монетарна політика. Між фіскальною та монетарною політиками існує тісний взаємозв'язок. Це пояснюється тим, що фіскальна політика безпосередньо впливає на товарний ринок, а опосередковано на грошовий ринок. Монетарна політика, навпаки, безпосередньо впливає на грошовий ринок, а опосередковано на товарний ринок.

Ефективність стабілізаційної політики залежить від її спроможності досягати поставлених цілей. До її основних цілей відносяться наближення обсягів виробництва до потенційного ВВП, зменшення безробіття до природного рівня та зниження інфляції до оптимальної величини. Збільшення ВВП і зменшення безробіття узгоджується між собою. Але досягнення цих цілей входить у протиріччя з іншою ціллю — зниження інфляції. Це означає, що ключовою проблемою стабілізаційної політики є знаходження раціонального співвідношення між інфляцією і безробіттям.

На ефективність стабілізаційної політики негативно впливають два фактори: лаги фіскальної та монетарної політики, сподівання суб'єктів приватної економіки. Сутність лагового фактора полягає в тому, що стабілізаційні заходи впливають на економіку не відразу,

а з певною затримкою в часі. Це робить стабілізаційні заходи ризикованою справою, оскільки протягом лагового періоду в економіці можуть відбутися непередбачені зміни. Негативний вплив сподівань на ефективність стабілізаційної політики полягає в тому, що вони можуть входити у суперечність із її цілями. Тому ефективність стабілізаційної політики залежить від того, в якій мірі вона здатна сформувати у домогосподарств і підприємств сподівання, що відповідають її цілям.

2. Співвідношення державного регулювання економіки з ринковим регулюванням

В епіцентрі дискусії, що точиться навколо стабілізаційної політики, знаходиться питання про необхідність державного втручання в економіку. Одна група макроекономістів спирається на припущення, що ринки є досконало конкурентними, а ціни і зарплата — абсолютно гнучкими. Завдяки цьому ринковий механізм здатний швидко відновлювати повну зайнятість, що не потребує державного втручання. Інша група макроекономістів виходить із припущення, що ринки не є досконало конкурентними, а ціни і зарплата не є абсолютно гнучкими в короткостроковому періоді. Тому для пом'якшення економічних коливань держава має застосовувати стабілізаційну політику.

Іншим предметом полеміки навколо стабілізаційної політики є питання про те, якою має бути економічна політика — пасивною чи активною. В межах цього питання опоненти активної стабілізаційної політики роблять спробу довести, що вона є неефективною і тому зайвою. На свою користь вони наводять вже відомі аргументи — лаги стабілізаційної політики та сподівання суб'єктів приватної економіки. Прихильники активної стабілізаційної політики визнають, що названі чинники можуть зменшувати її ефективність. Але вони не погоджуються з тим, що вони зводять ефективність стабілізаційної політики нанівець.

Ще одним предметом полеміки навколо стабілізаційної політики є питання про те, яка політика є кращою — що діє за правилами чи ґрунтується на свободі дій. Прихильники політики за правилами вважають, що чиновникам, які розробляють цю політику, не можна довіряти. Це пояснюється тим, що чиновники не завжди є компетентними а також можуть використовувати владу для досягнення своїх цілей, які часто не відповідають інтересам громадян. Тому вони розробили певні правила, які стосуються переважно монетарної політики. Прихильники політики на основі свободи дій дотримуються думки, що стабілізаційна політика повинна діяти не за правилами, а гнучко реагувати на коливання економічної кон'юнктури. Критерієм доцільності застосування політики на основі свободи дій є не рівень довір'я до політиків, а її відносна ефективність.

3. Механізм державного впливу на економіку, інструменти державного регулювання економіки

Фінанси — це система економічних відносин у сфері формування, розподілу і використання грошових фондів. Сутність фінансів полягає у їх функціях: розподільчій, контролюючій, стимулюючій та фіскальній.

Для переміщення грошових фондів потрібні механізми. Ці механізми створюються завдяки фінансовим рынкам, які складаються з «каналів».

Канали поділяються на:

— прямого фінансування: від власника збережень до позичальника. Вони поділяються на дві підгрупи: 1) капітальне фінансування (продаж підприємствами акцій); 2) фінансування шляхом отримання позик — будь-яка угода, на основі якої підприємство одержує грошові засоби для інвестування в обмін на зобов'язання повернути грошові засоби у майбутньому з процентами, але без надання кредитору прав на власність підприємства (продаж облігацій);

— канали непрямого фінансування — через посередників: банки, пенсійні фонди, страхові компанії тощо.

Фінанси є найефективнішим економічним важелем впливу на господарські процеси різних форм і рівнів. Вони виконують роль важливого засобу узгодження економічних інтересів підприємств, акціонерних об'єднань, монополій, галузей, регіонів тощо.

Сукупність різних сфер фінансових відносин, фінансових фірм, каналів переміщення грошових засобів та механізмів їх дій становлять фінансову систему країни.

Фінансова система має такі складові: загальнодержавні фінанси, фінанси областей (регіонів) та органів місцевого самоврядування, населення, суб'єктів господарювання, громадських організацій і недержавних позабюджетних фондів (пенсійний, фонд соціального страхування, фонд приватизації, фонд охорони навколишнього природного середовища та ін.).

Розрізняють централізовані та децентралізовані фінанси. До централізованих фінансів належать:

- державна бюджетна система;
- державний кредит;
- спеціальні позабюджетні фонди;
- фонди майнового і особистого страхування.

Ці фінанси використовуються як інструмент регулювання економіки в цілому, вирішення важливих економічних і соціальних завдань.

До децентралізованих фінансів належать:

- фінанси організацій і підприємств різних форм власності;
- фінанси різних галузей.

Це — фінансові відносини між юридичними особами, юридичними особами і державою, юридичними і фізичними особами. У своїй стимулюючій функції вони використовуються для регулювання економічних і соціальних відносин у межах окремих господарюючих суб'єктів. Децентралізовані фінанси є основою фінансової системи. Від їх стану багато в чому залежить фінансовий стан країни у цілому.

Головним критерієм оцінки фінансового стану країни є рівень збалансованості у розподілі фінансових ресурсів між суб'єктами господарювання, які формують фінансові ресурси, і тими, хто ці ресурси використовує. Збалансування доходів і витрат є складовою фінансової стабілізації країни.

Бюджет — це баланс грошових доходів і витрат, який складається для держави, місцевих органів управління, суб'єктів господарювання, сімей або окремих громадян на певний термін.

Доходна частина бюджету складається в основному з податкових надходжень і менша — з неподаткових.

В Україні головну роль відіграють податок на прибуток та податок на додану вартість. Податки забезпечують зобов'язання юридичних та фізичних осіб брати участь у формуванні фінансових ресурсів держави.

Видатки державного бюджету виконують функції політичного, соціального і господарського регулювання.

Перше місце у бюджетних видатках розвинутих країн займають соціальні статті: освіта, охорона здоров'я, соціальна допомога. До інших видатків належать: бюджетні субсидії сільському господарству; витрати на озброєння і матеріальне забезпечення зовнішньої політики; адміністративно-управлінські витрати; витрати на погашення внутрішнього державного боргу; кредитування експорту; страхування експортних кредитів та капіталу, що вивозяться; покриття взаємозаборогованості; підтримка збиткових підприємств.

Перевищення видатків над доходами призводить до утворення бюджетного дефіциту.

На практиці сьогодні у більшості країн світу має місце значне за своїми масштабами перевищення державних витрат над доходами, наслідком чого є стрімке зростання бюджетних дефіцитів. Так, наприклад, у США державний бюджет за останні півстоліття був збалансований без дефіциту лише раз — у 1969 р., у Франції з 1952 до 1989 р. Державний

бюджет зводився з дефіцитом 32 рази, у ФРН дефіцит бюджету спостерігався постійно. Серед усіх капіталістичних країн у другій половині XX ст. сума дефіциту державного бюджету найвищою була у США. Так, у 1988 р. Вона становила 149,6 млрд дол.

Причини такого стану бюджету наступні:

- спад суспільного виробництва;
- масовий випуск незабезпечених товарною масою грошей;
- невиправдано зростаючі витрати на фінансування військово-промислового комплексу;
- значні соціальні програми;
- великомасштабні обороти «тіньового» капіталу;
- великі невиробничі витрати;
- втрати, приписки, розкрадання тощо.

Бюджетний дефіцит є негативним явищем у економіці, але бездефіцитність бюджету не є ознакою повного «здоров'я» економіки. Необхідно чітко уявляти, які процеси відбуваються всередині фінансової системи, які зміни відтворювального циклу відображають дефіцит бюджету.

Поточний розмір бюджетного дефіциту піддається сильному впливу циклічних факторів економічної кон'юнктури: збільшення при спаді та зменшення при піднесенні — *циклічний дефіцит бюджету (економіка знаходиться поза межами потенційного обсягу виробництва)*.

Реальний фінансовий стан держави краще характеризує *структурний дефіцит* — це дефіцит, який мав би місце при відповідній системі формування доходів і витрат держави за умов повної зайнятості, тобто фактичний ВВП = потенційному ВВП. Так, наприклад, у 1994 р. У Норвегії структурний дефіцит бюджету становив 6,9% ВВП, а фактичний — 1,3% ВВП, тобто в країні — економічне піднесення; у той самий час у Японії фактичний дефіцит бюджету більший — 5,8% ВВП, а структурний значно менший — 1% ВВП; тобто у країні — економічний спад.

Стабільно зростаючий бюджетний дефіцит (у % до ВВП) може дозволити тільки зростаюча економіка при стабільному рівні державного боргу. При цьому абсолютна величина державного боргу зростає, а відносна — стабільна, або навіть знижується. У незростаючій економіці досягти цього неможливо.

У більшості країн з перехідною економікою відношення бюджетного дефіциту до ВВП знаходилося у 90-х роках XX ст. практично у тих самих межах, що і в економічно розвинутих країнах світу. Так, в Україні за період з 1997 до 2001 р. Дефіцит бюджету становив від 5,6 до 1,5% до ВВП, у 2002—2003 рр. Був профіцит у розмірі відповідно: 0,8—0,2% до ВВП. Але за схожими з розвинутими країнами цифрами у багатьох випадках у країнах з перехідною економікою стоять більш серйозні проблеми. Так, в Україні дефіцит державного бюджету в 90-і роки XX ст. був вимушений. Рівень оподаткування (прямого і прихованого) був настільки високий, що підвищувати його далі практично неможливо. Нестача доходів бюджету зумовлювалась недостатнім обсягом доходів підприємств і громадян, тобто дефіцит бюджету відбувався не через фінансову політику держави у сфері доходів, а через дефіцит фінансових ресурсів у суспільстві. 46амаец є зумовило проблему дефіциту в нашій країні, тому що при створенні її державності, розладі виробничої сфери для зменшення видатків бюджету передумов не було.

Кожна держава прагне або покрити частково, або повністю погасити дефіцит державного бюджету.

Якщо держава не може обійтись без дефіциту державного бюджету, то світовий досвід переконує, що величина дефіциту на рівні 2% від ВВП допустима і не означає фінансової кризи. Але це тільки кількісне обмеження дефіциту. І воно не є достатнім. В окремих випадках бюджетний дефіцит може бути і більшим, а інколи — взагалі недопустимим, про що йшлося вище.

Граничні обмеження бюджетного дефіциту залежать від таких факторів, як наявність кредиторів, що мають вільні ресурси, довіри кредиторів до держави, спроможність держави повернути борги у встановлені строки, можливість держави процентною політикою (політика облікової ставки) зацікавити підприємства і населення надати кредити.

Існує кілька традиційних способів покриття бюджетного дефіциту:

- державні позики;
- жорстке оподаткування;
- збільшення грошової маси через власне виробництво грошей, або «сеньораж» —

це не просто друкування грошей, але «сеньораж» реалізується за допомогою створення резервів комерційних банків.

Припустимо, що Україні необхідно 150 млн дол. На покриття визначених урядових витрат. Вона друкує на цю суму казначейські векселі і продає їх резервній системі, яка їх купує та розраховується за вексельні розміщення кредиту за рахунок Казначейства. Казначейство, в свою чергу, випикує чек на цей рахунок. Одержувачі чеків вкладають одержані засоби у комерційні банки. З закінченням процесу клірингу чеків створюється 150 млн дол. Нових банківських резервів, що і є основою багаторазового збільшення кількості грошей в обігу.

Державні позики як засіб покриття дефіциту бюджету безпечніші за два наступних способи, проте вони мають негативні риси впливу на економіку. По-перше, за певних умов уряд вдається до примусового розміщення державних цінних паперів, порушуючи тим самим ринкову мотивацію діяльності приватних фінансових інститутів. По-друге, державні позики (навіть коли уряд створив достатні стимули для купівлі юридичними і фізичними особами цінних паперів уряду), мобілізуючи вільні кошти на ринку позикового капіталу, обмежують можливості одержання кредиту приватними підприємствами. Підприємства, особливо невеликі та середні, не є для банків такими надійними позичальниками, як державні органи. Збільшення попиту на ринку позикового капіталу через нові державні позики сприяє подорожчання кредиту — зростанню облікової ставки. Особливо складними є наслідки зовнішніх позик.

Сума накопичених за визначений період часу бюджетних дефіцитів створює державний борг, який виплачується з процентами. Тому кажуть, що сьогоднішні державні позики — це завтрашні податки. Як правило, із поточних бюджетних доходів не вдається виплачувати повністю проценти і у визначений термін повертати державні позики. У зв'язку з цим уряд вдається до нових позик для покриття старих боргів, тим самим створюються нові.

Світовий досвід свідчить, що зовнішній борг, який перевищує 80% від ВВП чи більше як у 2,2 рази експорт країн, вважається небезпечним для стабільності економіки, особливо для стійкого грошового обігу.

Розрізняють внутрішній і зовнішній державний борг.

Внутрішній державний борг — це борг держави власному населенню. Згідно з законодавством України державним внутрішнім боргом України є боргові зобов'язання уряду України, які виражені у національній валюті, перед юридичними і фізичними особами. Боргові зобов'язання можуть мати форму кредитів, одержаних урядом, державних позик, які здійснені шляхом випуску цінних паперів від імені уряду, інших боргових зобов'язань, що гарантовані урядом.

Зовнішній державний борг — це борг закордонним державам, організаціям і окремим особам. Цей борг — найбільший тягар для країни, тому що необхідно віддавати цінні товари, надавати визначені послуги, щоб оплатити проценти за борг і сам борг.

Управління і обслуговування внутрішнього та зовнішнього боргів України здійснює Національний банк України.

Зростання внутрішнього боргу менш небезпечно для національної економіки порівняно із зростанням її зовнішнього боргу. При погашенні державного внутрішнього боргу відбувається тільки перерозподіл доходів усередині країни і не відбувається відпливу товарів і послуг, як це спостерігається при погашенні зовнішнього боргу.

Бюджетний дефіцит і державний борг тісно пов'язані тому, що:

1) державна позика — це найважливіше джерело покриття бюджетного дефіциту;
2) для визначення розміру дефіциту бюджету і того, наскільки він небезпечний, необхідно проаналізувати величину державного боргу. Але для оцінки величини державного боргу необхідно дослідити зростання бюджетного дефіциту.

Державний борг має дві небезпеки:

- банкрутство нації;
- перекладання податкового тягара на майбутнє покоління.

Є дві точки зору впливу державного дефіциту бюджету і державного боргу на розвиток економіки. Сьогодні більшість економістів вважають, що дефіцит бюджету і державний борг суттєво впливають на розвиток економіки (це традиційна точка зору):

- виплата процентів при державному боргу збільшує нерівність у доходах;
- збільшення ставок податків як засобу виплати державного внутрішнього боргу або його зменшення може підірвати дію економічних стимулів у розвитку виробництва;
- зовнішній борг припускає передачу (при погашенні цього боргу) частини створеного всередині країни продукту за кордон;
- зростання зовнішнього боргу знижує міжнародний авторитет країни;
- при отриманні урядом позик для покриття боргу або оплати процентів по державному боргу зростають ставки процентів на капітал, що скорочує приватні планові інвестиції, а в майбутньому знижує виробничий потенціал країни;
- зростання державного боргу посилює невпевненість населення країни у майбутньому.

Інша точка зору (її ще називають точкою зору «рікардіанської школи») — бюджетний дефіцит і державний борг можуть і не вплинути на зростання процентних ставок, зменшення інвестицій тощо.

Прибічники цієї точки зору базуються на теорії поведінки споживачів, згідно з якою споживачі при виборі характеру поведінки враховують не тільки поточну зацікавленість, а й майбутню зацікавленість, тобто майбутній дохід.

Зниження податків при незмінних державних витратах, з точки зору споживача, який дбає про майбутнє, означає, що уряд фінансує це зниження за рахунок зростання державного боргу. Під зростанням мається на увазі, що в майбутньому для його покриття необхідно буде збільшити податки. Таким чином, фактично податки не змінюються, а перерозподіляються в часі. Тому споживання не збільшиться, але збільшаться лише збереження споживача, що надає можливість реалізувати державні цінні папери, призначені для покриття бюджетного дефіциту без збільшення норми проценту. Інакше кажучи, фінансування державних закупівель за рахунок державного боргу рівнозначно їх фінансуванню за рахунок податків.

Особливо негативний вплив на економіку виявляє зовнішній борг, який може накопичуватися і перетворити країну на безнадійного боржника. Для того, щоб цього не відбулося, держава використовує такі важелі:

- сплата боргів за рахунок золотовалютних резервів — традиційний шлях;
- перетворення короткострокових і середньострокових кредитів на довгострокові.

Це можна зробити лише за згодою кредитора;

- зменшення зовнішнього боргу шляхом конверсії. Іноземним інвесторам пропонується придбати у країні нерухомість або пропонується взяти участь у капіталі;
- допомога міжнародних банків;
- кредити на пільгових умовах, в яких обумовлені жорсткі вимоги щодо емісійної, кредитної і бюджетної політики.

4. Сутність фіскальної політики. Дискреційна і не дискреційна фіскальна політика. Стимулююча і стримувальна фіскальна політика.

Фіскальна політика включає в себе податкову політику і політику державних витрат, у тому числі політику трансфертних виплат.

Головним важелем фінансової політики держави є зміна податкових ставок відповідно до цілей її економічної політики.

Розрізняють дискреційну та автоматичну фінансову політику. Дискреційна політика — це політика маніпулювання податковими ставками або структурою оподаткування з метою зміни рівня витрат в економіці.

Автоматична фінансова політика, або політика вбудованих стабілізаторів, призводить до зміни податкових надходжень відповідно до зміни рівня національного доходу. Ставки податків при цьому не змінюються.

Вплив податків на обсяг ВВП здійснюється через механізм податкового мультиплікатора. Вплив державних витрат на сукупний попит аналогічний впливу інвестицій. І подібно інвестиціям державні витрати мають мультиплікаційний ефект (рис. 21).

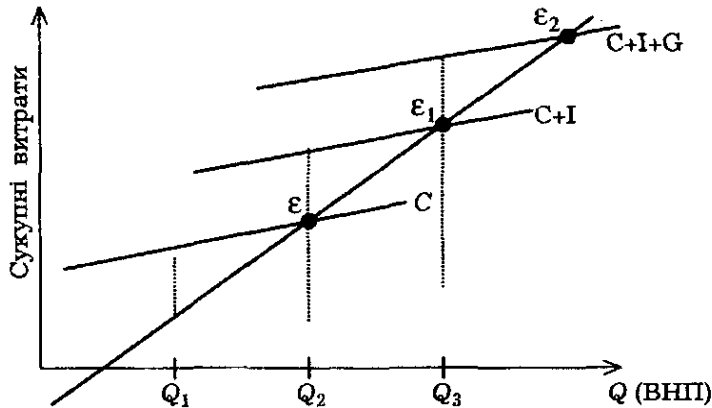

Рис. 21. Вплив державних витрат на обсяг національного виробництва і зміну макроекономічної рівноваги

Введення у сукупні витрати державних витрат (Y) переміщує графік сукупних витрат ($C + Y$) вгору і призводить до зростання валового національного продукту. Точка макроекономічної рівноваги ($Є$) переміщується вгору по бісектрисі.

Державні витрати впливають на сукупний попит аналогічно інвестиціям і подібно до інвестицій мають мультиплікативний ефект. Він засвідчує, як змінюється обсяг ВВП у результаті зміни державних витрат:

$$M_g = \frac{\Delta \text{ВВП}}{\Delta Y}$$

де ΔY — зміна державних витрат, $\Delta \text{ВВП}$ — зміна ВВП.

Мультиплікатор державних витрат визначається і через граничну схильність до збереження (MPS), і граничну схильність до споживання (MPC):

$$M_g = \frac{1}{1 - MPC} = \frac{1}{MPS}$$

Таким чином, $\Delta \text{ВВП} = \Delta Y \times M$. Вплив податків на національне виробництво подано на рис. 23. Введення податку призводить до зменшення доходу платників податку, який вони мають у своєму розпорядженні. Таким чином, скоротяться і їх витрати, що призведе до скорочення суми сукупних витрат.

При постійних Y і G графік сукупних витрат ($C + Y + G$) зрушиться вниз і викличе скорочення обсягу ВВП. Точка макроекономічної рівноваги ($Є$) переміститься вниз по бісектрисі, що ілюструється на графіку на рис. 22.

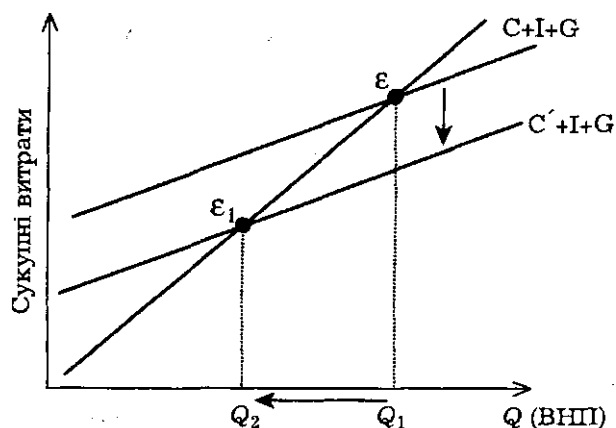

Рис. 22. Вплив податків на рівноважний обсяг ВВП

Протилежна картина складатиметься при скороченні податків.

Вплив податків на обсяг ВВП має специфічну особливість порівняно з впливом інвестицій і державних витрат. Вона полягає в тому, що дохід, який має у своєму розпорядженні споживач, витрачається не тільки на споживання, а й на збереження. Таким чином, збереження цього доходу зменшує і споживання, і збереження.

Скорочення споживання і збереження при введенні податку визначається за формулами:

— для споживання: $C = T \times MPC$, (15)

— де T — сума податкового прирощення;

- для збереження: $S = T \times MPS$. (16)

Дія податків також має мультиплікаційний ефект. Але мультиплікатор податків впливає менше, ніж мультиплікатор державних витрат, тому що зміни у державних витратах мають прямий вплив на ВВП, а податки — непрямий.

Рівне збільшення державних витрат і оподаткування призводять до зростання рівноважного ВВП (ЧНП), тобто коли T і G збільшуються на визначену величину, то рівноважний ВВП збільшується на ту ж саму величину, тобто мультиплікатор податків* дорівнюватиме одиниці. Отже, мультиплікатор збалансованого, бюджету свідчить, що рівні прирости державних витрат і податків збільшують обсяги рівноважного ВВП (ЧНП) на величину приросту державних витрат і податків.

Податковий мультиплікатор визначається за формулою:

$$M_n = -\frac{\Delta \text{ВВП}}{\Delta T} = -\frac{1}{(1-MPC)MPC} = -\frac{MPC}{MPS}.$$

Таким чином, збільшення державних витрат приводить до збільшення сукупних витрат, стимулюючи тим самим сукупний попит і зростання валового національного продукту. І навпаки, скорочення державних витрат зменшує сукупний попит і валовий національний продукт.

Стимулюючий ефект фіскальної політики може бути значно послаблений, коли вона витісняє частину приватних інвестицій. Це відбувається тоді, коли уряд у період спаду в економіці збільшує державні витрати, що призводить до зростання попиту на гроші, яке потім підвищує ставки процентів, тобто ціну, яка сплачується за позичання грошей. Оскільки витрати змінюються обернено до ставок процентів, окремі інвестиції будуть або не здійснені, або витіснені. Цей ефект в економіці називається ефектом витіснення, що є однією з проблем у фіскальній політиці.

Введення додаткових податків або збільшення діючих призводить до зменшення доходу, який є в розпорядженні платників податків, що зменшує і сукупні витрати і ВВП.

Економісти — прибічники економіки пропозиції впевнені, що зниження податкових ставок призведе до зрушення кривої сукупної пропозиції праворуч (рис. 23.)

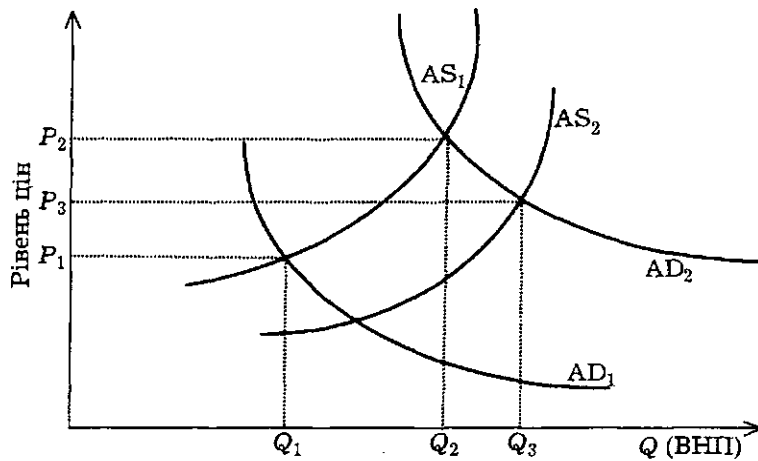

Рис. 23. Вплив фінансової політики на пропозицію

Скорочення податків на підприємствах дозволить сукупній пропозиції переміститись праворуч з AS_1 до AS_2 . Це надасть можливість досягти навіть більшого обсягу виробництва Q_3 і більш низького рівня цін P_3 порівняно зі скороченням податків з боку сукупного попиту (податку з доходів громадян: ВВП буде меншим і ціни вищі).

Це означає, що більш низькі податки збільшують розміри доходів після сплати податків і таким чином збільшують заощадження домашніх господарств. Аналогічно, зниження податків на підприємств збільшують прибутковість інвестицій. Інакше кажучи, зниження податків збільшує обсяги заощаджень і інвестицій, збільшує, таким чином, норму накопичення капіталу, тобто масштаби виробництва, його виробничі потужності зростатимуть більш високими темпами, ніж раніше. Зниження податку з доходів громадян збільшує величину заробітної плати після сплати податків і, отже, посилюються стимули до праці, зростає її продуктивність, збільшується виробництво. Зниження податків стимулює приватних осіб і підприємств до ризику своїм фінансовим капіталом заради впровадження нових технологій і нових товарів на ринок, оскільки зниження податкових ставок гарантує їм більш значну винагороду після сплати податків. Інакше кажучи, зниження податків зрушить криву сукупного попиту від AD_1 до AD_2 (рис. 23), що скоротить інфляцію і забезпечить подальше зростання ВВП. Ця орієнтована на пропозицію політика була основою скорочення податків при адміністрації Р. Рейгана на поч. 80-х років XX ст.

Прибічники концепції пропозиції вважають, що низькі ставки податків не обов'язково призведуть до зниження податкових надходжень. Насправді можливо очікувати, що зниження ставок податків забезпечить зростання податкових надходжень за рахунок значного зростання ВВП і ВНД.

Більшість ж економістів з великою обережністю ставляться до логіки прибічників економіки пропозиції відносно зниженні ставок податків. Вони вважають, що позитивний вплив зниженні податків на стимули до праці, збереження, інвестиції, стимули до ризику можуть бути не дуже сильними. Крім того, будь-яке зрушення кривої сукупної пропозиції праворуч має довгостроковий характер, тоді як вплив на сукупний попит стане відчутним набагато швидше.

Відомо, що при високій ставці податку (понад 50%) різко знижується ділова активність підприємств і населення у цілому, ще теоретично і довели американські економісти разом з професором А. Лаффером. Вони встановили пряму залежність між прогресивністю оподаткування, національним виробництвом і доходами бюджету. Ця залежність відображена на так званій кривій Лаффера (рис. 24).

де T_v — ставка податку; T — податкові надходження; M — $\max T$:

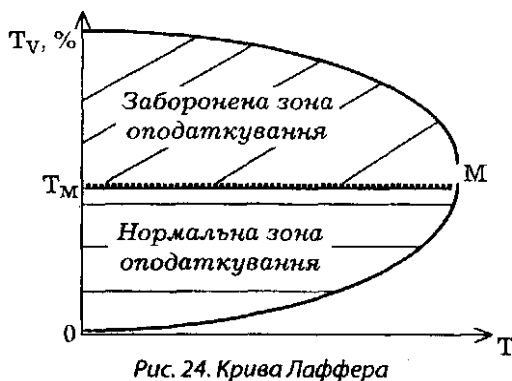
На кривій Лаффера критичні точки — це коли:

— ставка податку дорівнює 0 — при цій ставці надходжень у бюджет немає;

— ставка податку дорівнює 100% — надходжень у бюджет також немає (у легальній економіці ніхто не працює, всі відходять у «тіньову економіку»).

При всіх інших значеннях ставки податку податкоплатники сплачуватимуть податки, а держава їх отримуватиме.

У точці М (точка оптимального рівня ставки податку) досягається оптимальна сума податкових надходжень.

Коли ставка податку збільшуватиметься порівняно з T_m , то сума податкових надходжень зменшиться. Цей ефект в економіці називають ефектом Лаффера. При завищених ставках податку підриваються стимули до нововведень, знижується ділова активність, частина підприємств відходить у «тіньову економіку».

Важко розраховувати на те, що теоретично можливо обґрунтувати ідеальну шкалу оподаткування. Ця шкала повинна бути ґрунтовно відкоригована на практиці. При цьому велике значення в оцінці її справедливості мають національні, культурні та психологічні фактори, що може бути справедливим, наприклад, для німців, неприйнятним буде для українців.

Основні принципи оптимального оподаткування були розроблені ще А. Смітом у його праці «Дослідження про природу та причину багатства народів». Ці питання за умов розвинутої ринкової економіки досліджували і відомі економісти, крім згаданого вище А. Лаффера, Р. Стігліц та Р. Мардсен. Вони сформулювали такі принципи оптимального оподаткування:

- оподаткування не повинно бути надмірним. Надмірні податки підривають стимули до праці, знижують надходження до бюджету, зростає ухилення доходів від сплати податків;

- один податок не повинен застосовуватися двічі;

- система і сплата податків повинна бути простими, зрозумілими для платників податків і здійснюватися з мінімальними адміністративними витратами;

- податкова система має бути гнучкою і легко адаптуватися до економічних і соціально-політичних умов;

- податкова система повинна відповідати критерію фіскальної достатності, тобто залучених до бюджету доходів повинно бути достатньо для задоволення життєвих потреб держави;

- несвоєчасна сплата податків має стати менш вигідною за своєчасну (система штрафів і санкцій);

- податкова система повинна відповідати критеріям справедливості. Найпоширенішою точкою зору на справедливість в оподаткуванні є така: платники, що отримують більші доходи, сплачують і більші податки (прогресивне оподаткування). Платники, які однакові в усіх аспектах відносно оподаткування, оподатковуються за одними правилами.

Існують різні точки зору на збалансованість бюджету: 1) щорічний збалансований бюджет; 2) бюджет, збалансований на, циклічній основі, тобто бюджет балансується протягом всього циклу ділової активності; 3) збалансування економіки в цілому, а! не тільки фінансів.

До недавнього часу щорічно збалансований бюджет вважався метою фінансової політики держави, яка забезпечувала розвиток національної економіки. Але, як свідчить практика, такий стан бюджету або виключає, або значною мірою зменшує ефективність фінансової політики. Наприклад, в економіці тривалий час спостерігається безробіття. Доходи населення падають — автоматично знижуються податкові надходження. Для збалансування бюджету за таких умов уряд повинен або збільшити ставки податків, або скоротити державні витрати, або використати перше і друге разом. Проте наслідком цих заходів буде ще більше скорочення сукупного попиту.

І другий приклад. За умов інфляції при підвищенні грошових доходів автоматично збільшуються податкові надходження. Для збалансування бюджету у такій ситуації треба або знизити ставки податків, або збільшити державні витрати, або використати все разом. Наслідок — посилення інфляції.

Збалансуванням бюджету на циклічній основі передбачається, що уряд знижує податки і збільшує державні витрати у період спаду економіки, у періоді піднесення — навпаки. Таким чином, уряд здійснює позитивну антициклічну політику і одночасно балансує бюджет, але не обов'язково щорічно, можливо і за кілька років.

Основна проблема такого балансування: піднесення і падіння в економічному циклі можуть бути неоднаковими за глибиною і тривалістю, а тому дефіцит бюджету у період спаду може бути не покритим невеликим позитивним сальдо бюджету в період поживлення, тобто в економіці виявиться циклічний дефіцит бюджету.

Прибічники третьої точки зору з приводу збалансованості бюджету закликають до збалансованості економіки в цілому. Ця точка зору іменується функціональним підходом до збалансування економіки. Нею передбачається таке:

- зважене здійснення монетарної політики і, насамперед, використання фінансового ринку;
- одержання державного банківського кредиту доцільне за умов нерозвинутого ринку цінних паперів (як це ще спостерігається в Україні);
- випуск державних цінних паперів (державних позик), який здійснюється за кордоном, викликає зростання зовнішнього боргу в іноземній валюті;
- боротьба з особами, які не платять податки;
- одержання кредитів за кордоном;
- зважена фінансова політика;
- зміна напрямів використання кредитних ресурсів держави, що передбачає реорганізацію і удосконалення системи ціноутворення, банківської системи і зовнішньоекономічної діяльності;
- сприяння розвитку акціонерної і приватної форм власності (у тому числі у сільському господарстві, сфері послуг і в малому бізнесі);
- скорочення витрат Міністерства оборони, крім закупок озброєння і військового будівництва;
- скорочення фінансування витрат, які втратили цільове призначення і не були освоєні у призначений термін, у тому числі з централізованих фінансових фондів міністерств;
- скорочення витрат на дотації і субсидії підприємствам, крім обмеженого кола, які включаються у погоджений список;
- скорочення витрат на утримання державного апарату.

Література: [1-5]

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна (базова)

1. Національна економіка [Електронний ресурс]: підручник для здобувачів ступеня бакалавра / С. О. Тульчинська та ін.; КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2024. 357 с. URL: <https://ela.kpi.ua/items/0cae3779-03f9-46c8-bd67-9ae2692d35b0>
2. Панчишин С. Макроекономіка. Київ : Апріорі, 2022. 247 с.
3. Базилінська О.Я. Макроекономіка: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури. 2023. 442 с.
4. Макаренко М.І., Семененко Т.О., Петрушенко Ю.М. Макроекономіка : підручник. 2-ге вид., переробл. Суми : Сумський державний університет, 2021. 307 с.
5. Гронтковська Г.Е., Косік А.Ф. Макроекономіка: навч. посіб.. Київ: Центр Учбової літератури. 2021. 672 с.

Додаткова

6. Будаговська С.К. Мікроекономіка і макроекономіка: навч. посіб. / за ред. С.К. Будаговської. Київ: Основи, 2008. 518 с
7. Панчишин С. Макроекономіка: навч. посіб. К.: Либідь, 2007. 614 с.
8. Радіонова І.Ф. Макроекономіка (теорія і політика): навч. посіб.. Київ: Таксон, 2004. 346 с.
9. Савченко А.Г. Макроекономічна політика: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2001. 166 с.
10. Савченко А.Г. Макроекономіка: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2005. 442 с.
11. Моторин Р.М. Система національних рахунків: підручник Київ: КНЕУ, 2005. 336 с.
12. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні: підручник / за ред. Б.Є.Кваснюка. Київ: ЦУЛ, 2003. 423 с.
13. Стельмах В.С. та ін. Грошово-кредитна політика в Україні: підручник Київ: Знання, 2005. 421 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
2. Електронний ресурс «Фінансовий портал». URL: <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/>
3. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> .
4. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського: веб-сайт: URL: www.nbuv.gov.ua

